The image shows the front cover of an old book. The cover is decorated with a marbled paper pattern, specifically a 'stone' or 'shell' pattern, featuring irregular, rounded shapes in shades of blue and green set against a light tan or beige background. The marbling has a complex, organic texture. In the bottom-left corner, there is a small, rectangular, off-white paper label with rounded corners. The label is slightly aged and has the number '16095' printed on it in a dark, serif font. The overall appearance is that of a well-used, antique volume.

16095

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a signature or name, written in cursive script.



1844/72

ՏԵՆԱԻՅԷ

ST. PAUL

FOR THE YEAR 1858

1858

OF THE

—

ST. PAUL

FOR THE YEAR 1858

1858

—

—

ST. PAUL

FOR THE YEAR 1858

1858

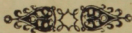
ՏԱՆՎԻՅԼ

ՃԱՌ ՅԱՂԱԳՍ ՀԵՈՅՆ
ԵՐՈՒՍԸՂԷՄԻ
ԵՒ ՏԱՃԱՐԻՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ



ԹԼՐԳՄԸՆԵԱԼ

Ի ԳԱՂՂԻԱԿԱՆԷՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ
ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՏԵՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ
ՊՐՈՒՍԱՅԻՈՅ



ՅԵՐՈՒՍԸՂԷՄ

— Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

1855

5609/

1845

ST. LOUIS, MO.

1845

ST. LOUIS, MO.

ST. LOUIS, MO.

1845

ՅԵՌԱՅ ԱՐԱՆ

ՅԱՂԱԳՍ դրից հնոյն Երուսաղէ-
մի և Սողոմոնեան տաճարին համեմա-
տութեամբ այժմու Մէհրաթուլա-
հին՝ բազում խնդիրք յածեալ առ
դիտակս տեղեացն, ՚ի լուծումն ա-
մենայնի պատշաճ դասուցի թարգ-
մանել զայս ճառ պատուական, դը-
ժուարագիւտ և ՚ի բնիկ լեզուին :

ՅԼՈՒԼՑ ԱՐԸՆ

ՀԵՂԻՆ ԱԿԻՆ

ՔԱՂԱՔՔ անուանիք 'ի վէպս
պատմութեանց մասնաւոր խուզար-
կութեանց կարօտին 'ի մանրապատում
տեղեկութիւն . և ոչ ոք հակառակե-
ցէ մեզ՝ զի Երուսաղէմ մի 'ի խու-
զարկելեաց անտիքաղաքացն է : Այսն
այսորիկ բազում արք իմաստունք աշ-
խատ եղեն ճառել զամանէ լիով ման-
րապատում զամենայն հանգամանա-
ցըն , 'ի խնդիր լինելով այլ և այլ փո-
ղոցաց քաղաքին և հասարակոց շի-

նու ածոցն և դրանց , և առհասարակ
 գողցես ամենայն տեղեաց զորոց յի-
 շատակք ինչ գտանին 'ի սուրբ Գիրս
 կամ 'ի հնապատում մատեանս : Այլ
 թէ և չյաջողէր խուզողութիւն ա-
 րանցդ իմաստնոց , ոչ ինչ նուազ վար-
 ձուց և առ 'ի մէնջ շնորհակալեաց ար-
 ժանիք դատեսցին յաղագս բարենա-
 խանձ վատակոցն :

Յայս գրութիւն դիտու մն մեր է
 որոշակի ցուցանել զտարածութիւն
 քաղաքին՝ յորոց վերայ ցայժմ չիք ինչ
 ասացեալ ստոյգ , և ընդհանրապէս ա-
 ռաւելքան զճշմարիտ չափն ցուցանի :
 Պէտք էին պիտոյից տեղեացն որոշել
 զայդ , և զի անհոգացան զայդմանէ ,
 մնաց մեզ բազում ինչ քննելի : Այլ
 դժուարին յոյժ իցէ , զի մի ասացից
 բնաւ իսկ անհնարին , բացատրել բա-
 զում ինչ որ անկն են 'ի մանրապատում
 տեղեկութիւն քաղաքիդ , և այնպիսի

իմն եղանակաւ՝ որ զմիտս ընթերցողացն հաճեցուցէ, մեր առարկայ բառնիցս ՚ի կարգէ աստի արտաքս փակի, և համարիմք զսա ընդունակ հզօր և քաջայայտ ապացուցութեան :

Այլ զի կարող լիցուք ճառել զայսմանէ ճշգրտապէս, պէտք են նախ գիտել թէ յորոց շինուածոց բաղկանայր հինն Երուսաղէմ : Այսքան քննութիւն բարձրէ զամենայն երկբայութիւն յորոշումն նորոյս Երուսաղէմի ՚ի հնոյն : Շքապատ հնոյն բարւոք ճշգրտեալ է այնու զի բնական դիրք տեղեացն ոչ ներէ ստորագրողին հեռանալ ՚ի ճշմարտէն : Ասան այսորիկ և մէք նշանագրեմք մեծաւ հաւատարմութեամբ զայժմու դիրս Երուսաղէմի, զոր հաւանելի է տակ թէ դժագրեաց Գաղղիացին Տէղհէյ. և տակցաւ ՚ի սրամու թեան ճանապարհորդութեան նորա՝ զոր գնաց յարե-

ւելլա ՚ի 1621, յազագս գործոց ինչ
 յանձն եղելոց նմա ՚ի Առդովիկոսէ
 երեքսասաներորդէ՝ առ ՚ի կատարե-
 լոյ ընդ արքայն Օսմանեանց : Սի ՚ի
 յօդուածոց հրեշտակութեանդ առ-
 նիդ էր, զի մնասցեն լատին կրօնա-
 ւորք ՚ի պահպանութիւն սրբոց Տե-
 ղեացն Պաղեստինու, և նստցի ոս-
 տիկան գաղղիացի յԵրուսաղէմ, ուս-
 տի չեն ինչ զարմանք, զի այս ստորա-
 գրութիւն յայս գիրս միայն գտանի
 և ոչ յայլ : Արդի շրջապատ քաղա-
 քին, փողոցք նորա և տեղագրու-
 թիւն երկրին մանրամասին գրին յայ-
 օրմ ստորագրութեան լաւ ևս քան
 յայլ տեղիս՝ որչափ եսս գիտեմ : Սեք
 առ անխառն յաւելլորդաց ունելոյ ըզ-
 մեր զայս ճառ, և զի մի շատ յառա-
 ջագիր նպատակէ անտի մերմէ խոտու-
 բեացուք, առնու մք ՚ի գրոց անտի մի-
 այն որչափ ինչ պէտք են ՚ի նիւթ ճա-

ԲԻՆ ԳԼԽԱԼՈՐԱՎԷՍ : ԱՆ ԵՅՅԱԿԻՍԻՍ
 ՕԳՈՒՍ ԵՆ ՀԱՐԿԱԼՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՅՏԱԿԻ
 ՍԵՆՅ ՍՄՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱԳԱՌՃԱՌՍ
 ԻՄԱՆ ՂԱՐՄԱՅՄԱՆ՝ ԹԷ ՂԻՄՐԴ ՍԶ ՈՔ
 ՄԻՆԷԼ ԿՅԱՅՍՐ ԷՍԾ ՂՄՈՒԼ ՎԱՐԻԼ 'Ի
 ԽՈՒՂԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԻՐԱՅՍ ԲԱՆԻՒՔ ՃԱ
 'ՆԱԿԱՐՀՈՐԴԻՆ՝ ՂՐՐՍ ՄԵՔ 'Ի ԿԻՐ ԱՐ
 ԿԱՆԵՄՔ :





ԳԼՈՒԽ Ա.

Ի՞նչ և ինչի՞ր յաղագոս Կեղևաց հնոյն
Երոսաղէֆ :

ՐՆԴ. ՀԱՆՈՒՐ ինչ գաղտնիստ ասաց
մեզ Յովսէպոս զԵրուսաղէմայ՝ յասե-
լլն, (Յաղ. պատերազմաց շրէից Զ. 6.) Թէ
ունէր քաղաքս զգիրսն ՚ի վերայ եր-
կուց բլրոց միմեանց դէմ յանդիման.
և բաժանէին ՚ի միմեանց ունելով ձոր
մի անջրպետ : Մասն որ ՚ի վերայ բար-
ձրագոյն և ընդարձակագոյն բլրին՝ ա-
նուանէր Վերնաքաղաք. և զայս մասն
ընտրեաց Դաւիթ յաղագոս դրիցն ՚ի
չինեղ զամբոցն : Իսկ միւս բլուրն ա-
նուանեալ Աբրա կամ սար՝ էր անդի
Ստորին քաղաքին : Արդ տեսանեմք և
մեք, զի լեառն Սիոն՝ որ է առաջինն
՚ի յիշատակելոց բլրոցդ, յայտնապէս

տեսանի 'ի յատակադիժ սրտակեր քա-
 ղաքին , առաւել վերամբարձ զառ 'ի
 վերն հայի յարեմուտս և 'ի հարաւ .
 և է անդ խորին վախք և գահավէժ ,
 զոր սուրբ Գիրք յԵբրայական բնա-
 գրին անուանեն ճէպէն կիմնն , այն է՝
 ձոր որդւոցն Ենանայ : Այս ձոր ու-
 նելով զընթացսն յարեմոսից յարեւ-
 լլս՝ 'ի ծայր լերինն Սիոնի միանայ ընդ
 հեղեղատին կեդրոնի , որ ձգի 'ի հիւ-
 սիսոյ 'ի հարաւ : Այս սրտադայք
 տեղականք՝ զորս նոյն իսկ բնութիւնն
 որոշեալ է , անփոփոխելիք են յարկա-
 ծից ժամանակին և 'ի բռնութենէ
 մարդկան , ընդ որովք անկաւ Երու-
 սաղէմ : Այլ սովաւ ստուգիւ ծանեաք
 զտեղի այնր մասին քաղաքին՝ զոր գը-
 բաւէ Սիոն : Այս կողմն ձգի յաւէս
 'ի հարաւ կոյս . և այնպէս հաստատ-
 եալ են սահմանք յայսմ կողմանէ՝ զի
 չէ մարթ երկարել և ևս յոր կողմանէ
 և իցէ . սովաւ սահմանի Երուսաղէմ
 և ըստ լայնութեանն , 'ի միջէ կող-
 մանէ զառ 'ի վայրիւն Սիոնի որ հայի

ընդ արեմաւոս, և 'ի միւսմէն միւս
 սով կողմամբն յորում է հեղեղատն
 կեդրոնի յարեւելս : Իսկ որ 'ի Յովսե-
 պոսէ հին պարիսպ Երուսաղէմի ան-
 ուանի, շինուած համարեալ Դաւթի
 և Սողոմոնի, սահմանէր զճագ ապա-
 ռածուտ բլրոյն, որպէս նոյն պատմա-
 գիր ասոյ մեզ գիտել : Յայս բերի և
 բան Տակիտոսի. (Պատմ. Ե. 11.) և այ-
 սու երևի թէ և շրջապատ լերինդ
 ցուցանէ զսահման քաղաքին և բզ-
 շրջապատ նորա :

Երկրորդ բլուրն ամբառնայր 'ի
 հիւսիսոյ Սիոնի, զդէմն յարեւելից
 կողմանէն ունելով դէպ 'ի լեառն Մօ-
 բիա՝ յորոյ վերայ կանգնեալ էր տա-
 ճարն. և խորխորատ մի բաժանէր զայս
 բլուր 'ի Սիոնէ. և զայս խորխորատ
 մասամբ ինչ լցին Ամոնէացիք, քե-
 ղելով զգագաթն Ա.բրա բլրոյն, որ-
 պէս ուսուցանէ մեզ Յովսեպոս 'ի վե-
 րոյ յիշեալ անդւոջն : Օ ի այս գա-
 գաթն հայէր 'ի վերայ տաճարին. և
 մօտ էր նմա յոյժ՝ ըստ բանից նորուն

Յովսէպոսի : Այսան այսորիկ և Անտիո-
 բոս երևելին կառոյց անդ գղեակ ,
 զի նուաճել կարասցէ զԵրուսաղէմ ,
 և խռովեացէ զտաճարն : Այլ պահա-
 կերաց ամրոցիս ազգաւ 'ի Յունաց
 անտի լեալք կամ 'ի Մակեդոնացւոց՝
 կացին հակառակ Հրէից մինչև 'ի ժա-
 մանակս Սիմոնի , որ կործանեաց ըզ-
 գղեակն և հարթեաց զբլուրն : Այլ
 զի յայսմ հետէ ոչ ևս յիշի ուրեք Աք-
 բոս , հաւանելի է լինել այդմ ոչ յա-
 տուկ անուն բլրոյն , այլ հասարակ
 անուն 'ի յունականէն Աքբոս՝ որ նը-
 շանակէ տեղի բարձր : Այլ առեալ
 լինի երբեմն 'ի ցուցանել ամրոց կամ
 գղեակ . որպէս և 'ի լատին լեզուին
 Առօթա նշանակէ վէմ և ամրոց : Այլ և
 բառն Հաքբոս՝ է սկզբնաատառիւ՝ կար-
 ծի բառ Ասորոց , կամ 'ի նոցա լե-
 զուին ընկալեալ յայլմէ բարբառոյ 'ի
 նշանակել տեղի ամրացեալ , կամ ա-
 կառ : Այլ անուանեալն 'ի քաղղէա-
 կան մեկնաբանութեան սուրբ Գրոց՝
 Հաքբոս ձիուն , է ամրոցն կամ գղեակն

Միոնի : Յայտեսցոս ստորագրէ մեզ
 զգիրս Աբրա քրոյն բառիւն՝ ԱճՖի-
 իրոս , որ յատկապէս նշանակէ ըզ-
 դէմս լուսնի՝ յորժամ է տասնօրեայ
 կամ մետասանօրեայ , և ութուտասն
 կամ իննտասնօրեայ . և Մարդինիոս
 Քաբէլլա մեկնէ , իբրև զմիջոցն որ
 ընդ լիալուսին և ընդ կիսալուսին :
 Եւ ՚ի ստորագրութեան անդ զոր յա-
 ռաջնորդ մեզ ունիմք , մի յերևելի
 հանգամանաց է հետք գլխաւ որ բարձ-
 րաւ անդակին Աբրայի ընդ մէջ լերինն
 Միոնի և սաճարին . և այնպէս աներկ-
 բայելի է այս ստորագրութիւն , զի
 և ՚ի գծագրութեան անդ պատկե-
 րին յարևմտեան հարաւային անկիւն
 տաճարին նշանակեալ է զբալ , Տե-
 Վ Բարձր :

Եւ առն Մօրիա՝ զոր գրաւէր ող-
 ջոյն տաճարն , յառաջնմէ էր բլուր
 ինչ անհարթ . և առ ՚ի պարունակիլ
 անգանօր զշինուածս կարևորս տա-
 ճարին , և յաւելլուլ զհարթավայր
 գագաթանն , ամբացուցանել պէտք

էին զկողան և ձեացուցանել քառա-
 կուսի . և առ այս մեծամեծ և բազ-
 մածախ շինուածոց հարկ էր : Արեւ-
 լեան կողմն սահմանեալ եզերէր ըզ-
 հեղեղաան կեդրոնի , որ հասարակո-
 րէն անուանէր ձոր Յովսափաթու ,
 և էր խոր յոյժ : Հարաւակողմն կա-
 ռուցեալ 'ի ցածուն գետնի' 'ի ստորէ
 մինչև 'ի վեր լցեալ էր քարիւ և կրիւ
 քառ ճարտարութեան որմագրաց . և
 Յովսեպոս զայս կողմն տաճարին բար-
 ձրացեալ ասէ յերկրէ կանգունս ոչ
 ինչ նուազ քան զերեքհարիւր : Օ՛ր
 և 'ի հազարդել զայս տեղի ընդ Սիանի'
 կամրջի իմն պէտք էին , որպէս նոյն
 պատմագիր ասէ : Արևմտեան կողմն
 հայէր յԱքրա , և Յովսեպոս զաեսիլ
 տաճարին յայնմ կողմանէ նմանեցու-
 ցանէ թէսարոնի : Ի հիւսիսոյ խոր
 խորատ փորեալ , կամ որպէս նոյն
 պատմիչ ասէ հելլեն լեզուաւ , Դաֆ-
 րոս քէ օրո՛րիդա , անջրպետէր զտաճա-
 րն յայլմէ բլրոյ՝ որ կոչէր Պէղէթա .
 և այս բլուր յետոյ մասն եղև քաղա-

քին , ընդարձակելով զԷրջապատն :
 Այս են ընդհանուր դիրք լերինն Մօ-
 րիայ 'ի տեղւոջ անդ զոր ունի Ե-
 րուսաղէմ :

Անուանի աշտարակն Անտոնեան
 էր 'ի հիւսիսային արե մտեան անկեան
 տաճարին 'ի վերայ վիմի : Օչսս կա-
 ռոյց նախ Հիւրկանոս առաջին՝ և ա-
 նուանեաց Վառիս , զոր բառ յունա-
 րէն ստէ Յովսեպոս . այլ Երանիմոս
 վկայէ թէ յաճախ էր բառդ 'ի գոր-
 ծածու թեան 'ի Պաղեստին մինչև ցա-
 ռուրս իւր , և նշանակէր սուն ամրա-
 կառոյց շինեալ իբրև զդղեակ : Օչսս
 շինու թիւն զարդարեաց Հերովդէս ,
 և ետ նմա զանուն Անտոնինոսի բա-
 րերարի իւրոյ . և մինչև յաւելեալ
 Պէղէթայի՝ սահման քաղաքին 'ի հիւ-
 սիսոյ ոչ ձգէր անդր քան զայս տեղի :
 Հարկ է և 'ի հարաւոյ կողմանէ յա-
 սրաւել դոյզն ինչ սակաւ հեռաւու-
 րութեամբ յարեմտեան դիմաց տա-
 ճարին , զի արտաքոյ քաղաքին մնաս-
 ցէ Գողգոթայ կամ տեղին կառափ-

ման . որ զի էր տեղի սահմանեալ 'ի
 սպանու մն մահապարտից , ոչ պարու-
 նակէր ընդ շրջապատ պարսպօք քա-
 ղաքին : Աչ հանդուրժեաց երբէք բա-
 րեպաշտութիւն քրիստոնէից , և ոչ
 իսկ յառաջ քան զաւուրս Արատանդիւ
 անասի , զի այս տեղի մնասցէ անծա-
 նօթ : Օ ի սու մ անծանօթ մնալոց էր
 տեղիդ . քրիստոնէից արդեօք դար-
 ձեւոց 'ի հրէութենէ , զորոց պատմէ
 Եպիփան քալ բնակել վերստին յա-
 ւերակսն Երուսաղէմի յետ կործա-
 նելոյ քաղաքին 'ի Տիտոսէ . և վարե-
 լոյ անդ կեանս 'ի շինութիւն տեսու-
 ղոց : Արատանդիանոս՝ ըստ պատմելոյ
 Եւսեբեոց , տաճար մեծ շինեաց 'ի վե-
 րոյ տեղւոյն յամին 326 . զորմէ կա-
 րի 'ի դէս վկայէ և մատենագիր գրոց
 ճանտպարհորդութեանն 'ի Պօռտօ
 քաղաքէ Գաղղիացւոց Երուսաղէմ ,
 որ և 'ի քաղաքին յայնմիկ գտանէր
 յամին 333 : Եւ ժամանակն ծանօթ է
 մեզ 'ի Հիւպատոսաց տարւոյն զոր
 նշանակէ . իսկ վասն տաճարին բանք

Ճանապարհորդին են այս . « Լ՛նդ անօր
հրամանաւ Կայսերն Կոստանդիանոսի
տաճար կառուցաւ ակրունի , գեղեց-
կու թեամբ զարմանալի » : Եւ թէպէտ
ի մուտս մետասաներորդի դարուն
էլ Մանսուր Հաքիմիպիլըս՝ իտալիֆէ
ի հարստութէ Գաղիմեանց Եգիպ-
տոսի ետ կործանել զտաճարս , զի ոչ
կարէր հանդուրժել խաբէութեան
կարծեցելոյ հրաշալի հրոյն՝ զոր ելա-
նել ասէին Յոյնք ի ճրագալուցի զատ-
կին , սակայն Կոստանդին Մանսաքոս
կայսր Յունաց յետ երեսուն և եօթն
ամաց ՚ի 1048 թուին ընկալաւ ՚ի թու-
ռանէն Հաքիմոյ գիշխանութիւն վե-
րըստին շինելոյ զնոյն և կեղեցի : Եւ
զծախս շինութեանն ետ կայսրն յիւ-
րոց գանձուց , որպէս պատմէ Գու-
լիէլմոս արհի եպիսկոպոս Տիւրոսի .
(Պատմ. Ա . 7) : Եւ ոչ յետ այսորիկ
բազում ժամանակք անցին մինչև Կոս-
տանդուպոլսու թուին և արժանի
ի 1099 : Եւ ոչ զնել արժան է ,
զի վերոյ գրեալ հանգամանքն որ յա-

զապս հնոյն Երուսաղէմի, չունին տե-
զի տալ այլազգ իմաստից . և այնպէս
ճշգրիտ են՝ սրպէս և գիրք լերինն Սի-
ոնի 'ի միւսմէ կողմանէ :

Չէ մարթ օտարս ինչ կարծել յա-
զապս արևելեան սահմանաց հնոյն Ե-
րուսաղէմի : Յայտնի է և անկեղա-
կարծ՝ զի հեզեզասն կեդրոնի սահման
էր քաղաքին 'ի նոյն գիծ , կամ կարի
մօտ գծին՝ զոր ձգէր երես տաճարին
յայնկոյս դարձեալ առ եզերք ձորոյ
նոյն հեզեզասին : Յայտ է և այն թէ
զոր սահման սօրտ է ունիլ յարևմը-
տից կուսէ քաղաքին . ու շիւ հայելով
'ի աեղագրու թիւն քաղաքին , յորում
բնական բարձրութի երկրին որ սահ-
ման գնէ տարածութեն Սիսնի յայտ
կողմանէ և 'ի հարաւոյ , յերկարեալ
և 'ի հիւսիսոյ կողմանէ ձգի մինչև ցը-
բարձրութիւն տաճարին : Այլ ոչ ու-
մէք իրաւունք են երկբայելոյ , զի այս
ձգումն զառ 'ի վայրացն որ ձգի և
հայի 'ի ձորն որ արտաքոյ քաղաքին՝
չիցէ կողմն Աբրայի , բայ 'ի դիմացն

որ հայէր 'ի սառճարն : Օ այս կարծիս
 ամենևնին արդարացուցանէ գեղեցիկ
 և քաջադէպ դիրք պարսպաց քաղա-
 քին 'ի վերայ զառ 'ի վայրին : Աւնիմք
 առ այս յայանաբան վկայ և զՊրօքարա
 կրօնաւոր 'ի Գոմինիկեան կարգէ , որ
 էր 'ի Պաղեստին յամին 1283 , որպէս
 ինքն իսկ գրէ 'ի ստորագրութեան
 ճանապարհորդութեան իւրոյ : Ի՛նչք
 զոր գրեմք աստանօր՝ վերածին յարև-
 մտեան մասն պարսպին Երուսաղէմի
 ձգեալ 'ի Սիօնէ 'ի կողմն հիւսիսոյ :
 « Խորխորաան կամ ձորն որ ձգի 'ի
 " կողմն հիւսիսոյ՝ ձևացուցանէր ըզ-
 " խրամ քաղաքին ըստ երկարութեանն
 " մինչև 'ի ծայր հիւսիսակողմանն , և
 " 'ի վերայ նորա էր 'ի ներքուստ կող-
 " մանէ ժայռ բարձրացեալ՝ զոր Յով-
 " սեպոս անուանէ Աբաա . որ ունէր
 " զպարիսպ քաղաքին կառուցեալ 'ի
 " վերայ նորա պատելով յարևմտից
 " զքաղաքն մինչև 'ի դուռն Եփրեմայ ,
 " ուր խոտորի յարևելք կոյս " : Այս
 բացատրութիւն գրչի՝ որ գրեաց ըստ

ծանօթու թեանցն ստացելոց անդէն
 'ի տեղւոջն, կատարելապէս համեմատ
 քայ գծագրու թեան տեղւոյն որ ար-
 ւաւ մեզ. « Եւ այն առ խորխորատաւ
 » կամ խրամայն 'ի կողմն հիւսիսոց եր-
 » կարելով 'ի վեր ունէր զպարիսպ քա-
 » ղաքին, սրատեալ զնա յարեմոսից մին-
 » չի ցտեղի խոտորմանն յարեւել » :
 Եւ այսչափ բաւական է 'ի գիտել
 զայլ և այլ տեղիս յորոց բաղկանայր
 հինն Երուսաղէմ, և զիւրաքանչիւ-
 րոցն զնիստ և զդիրս :



Գ Լ ՈՒ Խ Բ .

Շ Ղ ա պ ա ք հ ն ոյ ն Ե Ր Ո Ս Ա Ղ Է Մ :

ՅՈՎՍԵՊՈՍԻ մանրապատում ճըշ-
 գրութեանեալ զպարսպացն որ շրջա-
 նակաւ պատէին զԵրուսաղէմ, հան-
 գամանօք վիպացն կատարելապէս տե-
 ղեակա առնէ զմեզ շրջապատի հնոյն

Երուսաղէմի : Սա սրոշակի նշանակէ
 պարիսպս երիս տարբերեալս 'ի մի-
 մեանց . և հնագոյնն անուանեալ 'ի
 նմանէ՝ ծածկէր ոչ միայն զՍիօն յար-
 տաքուստ կողմանէ քաղաքին , այլ և
 բաժանէր զայս մասն 'ի ներքին քա-
 ղաքէն կամ յԱքուայէն : Այլ 'ի խօսիլ
 անդ զայսմ մասնէ՝ ստորագրէ Յովսե-
 պոս զպարիսպն : Ասէ թէ աշտարակն
 անուանեալ Հիբբիքոս , կամ ձիոց , որ
 յեցեալ էր 'ի կողմն որ 'ի հիւսիս հայ-
 էր , « սկսեալ 'ի հիւսիսայ 'ի Հիբբի-
 քոսէ » . կամ ըստ բնագրին յունակու-
 նի . Ա-խօ՛մէնօն աէ՛ րադա՛ լօ-է՛ան աֆօ՛
 րո- իբբի-րո- , անդր ևս ձգէր մինչև
 յարեմուտեան սրահ տաճարին . որով
 արժան է մեզ իմանալ զարեմուտեան
 հարաւային անկիւնն , առաջնորդ ու-
 նելով յայսմ զգծագրութիւն քաղա-
 քին : Այլ յայսնի իսկ տեսանի՛ զի այս
 մասն պարսպին զվերին քաղաքն ան-
 ջրպետէր 'ի ստորնոյն : Այլ թուի թէ
 այս իցէ հարաւակողման պարիսպ նո-
 րոյն Երուսաղէմի , որ արտաքս փակէ

զՍիոն . որպէս զի ամենայնիւ իրաւ ու
 նրս ունել մեզ 'ի հաստատել թէ աշ
 տարակն Հիբբիբոս , որոյ դիրք կարե
 ւոր է մեզ որպէս տեսցուք ստորև ,
 ամբարձեալ էր 'ի կողմն հարաւային
 արեւմտեան անկեան սլարսպի նորս Ե
 բուսաղէմի : Այժմէ արժան իցէ հա
 ւատալ բաղմութեան պատմագրաց ,
 զպարիսպն այժմու շինեաց Սուլթան
 Սիւլէյման , որ 'ի 1520 յաջորդեաց
 հօր իւրոյ սուլդան Սէլիմի . և սորա
 առաջնորդութեամբ առին Թիւրքք
 զաշխարհն Ասորուոց և զԵգիպտոս :
 Սակայն Իսրիսի՝ որ գրէր զաշխարհա
 գրութիւն իւր հրամանաւ Ռօճէնայ
 առաջնոյ արքային Սիկիլիոյ , որ մեռաւ
 'ի 1151 . ցուցանէ մեզ զԵբուսաղէմ
 յաւուրս իւր ամենեւին որպէս այժմս
 տեսանի , ասելով թէ երկարութիւն
 նորա ձգի յարեւմտից յարևելս : Այ
 յայտնի իսկ արտաքս փակէ 'ի սլարս
 պէ . բաղաքին զԷառն Սիոն . զի 'ի վախ
 ճանի ստորագրութեան իւրոյ ասէ՝
 թէ սա 'ի դնալ 'ի տաճարն , զորմէ բլ

րիստոնեայք անդէն իսկ յիւր ժամա-
 նակսն ասէին թէ Քրիստոս անդ կա-
 տարեաց զվերջին ընթրիան՝ և է ՚ի
 վերայ լերինս այսորիկ, ելանել հարկ
 է արտաքս ՚ի քաղաքէն ընդ դուռն
 անուանեալ Պսպի Սիյունն, դուռն Սի-
 ոնի. և այս ճշգրտիւ համեմատի այժ-
 մու դրից քաղաքին: Իենիամին Դու-
 տելացի այր Հրեայ՝ ճանապարհորդ-
 եալ ՚ի 1175, ասէ թէ յայնմ ժամա-
 նակի բաց ՚ի տաճարէ աստի ոչ գոյր
 այլ եկեղեցի կամ շինուած կատարեալ
 ՚ի վերայ լերինն Սիոնի: Եւ զոր ըն-
 թեռնումք ՚ի ճանապարհորդութեան
 Վիլլպրանտայ Օլտէպուռկացւոյ, որ
 յամին 1211, յաղագս լերինն Սիոնի,
 « Եւ յամ փակի ընդ պարսպաւ քաղա-
 քին, որ ՚ի ժամանակի չարչարանաց
 Պեառն մերոյ արտաքս մնայր ». զայս
 բան արժան է ընդ հակառակն իմա-
 նալ, միայն զի միտք բանին չիցէ թէ
 ՚ի ժամանակս չարչարանացն արտաքս
 մնայր: Եւ ընդ հանրապէս համեմատ
 գայ ճշմարտութեան ասել թէ ՚ի տե-

զիս՝ յորս մասունք ինչ նախնի պարբա-
 պին համեմատ քան նորումս, գիրք
 տեղեացն և հետք նախնի հիմանն ու-
 բոշեալ թէ ուստի սկսանի նորն, այ-
 նու իսկ ՚ի յայտ գայ գծագրութիւն
 և հետք հնոյն : Ամիւս և ս պարագայ
 մասնաւոր՝ որ զայս ընդհանուր բան
 զօրացուցանէ, յաղագս բաժանելոյ
 լերինն Սիոնի Աքսայէն. այն է բազ-
 կաձև կորացումս պարսպին ՚ի հանդի-
 պոյ Սիոնի, զոր տեսանեմք ՚ի գծա-
 գրութեան քաղաքին, զննելով զարդի
 հարաւային պարիսպ քաղաքին Եէմի
 ՚ի մօտագոյն վայրս դրից տաճարին,
 կամ լերինն Մօրիայ : Սի թէ բար-
 ւոք անցես զմտու, այսու և եթ օրի-
 նակաւ լեառն Սիոն կարէր բաժանիլ
 Աքսայէն, զի սրպէս կանխուա իսկ
 տեսաք ՚ի խօսել մեր վասն արքային,
 տեղին նշանակեալ ՚ի գծագրութեան
 քաղաքին անուամբս՝ Տեղի բարձր.
 յորմէ թուի անանցեալ և բազկաձև
 խոտորումնն զորմէ խօսիմք, հարկաւ
 և առանց երկբայութեան ցուցանէ

մեզ զմասն ինչ բարձուն որ անուա-
նէր Աքրա . և չվրիպեմք արդեօք 'ի
ճշմարտութենէ՝ բարձրագոյն մասն
տեղւոյդ զսա դնելով, որով առաւել
և ս որոշէր 'ի Սիոն լեռնէ :

Յովսէպոսի ստորագրեալ զհիւսի-
սային կողմն շրջապատացն Սիոնի յաշ-
տարակէն Հիբբիքսսէ մինչև 'ի տաճա-
րըն, վերստին առնու յաշտարակէ ան-
տի ածել յարեմուտս կոյս , և անտի
հարկաւ 'ի հարաւ մինչև յաղբիւրն
Սելովամ : Այս աղբիւր է 'ի յատակ
խորին ձորոյ , որ հասանէ զստորին
մասն Սիոնի ձգեալ մինչև ցափունս
հեղեղատին կեզրոնի , և բաժանէ ըզ-
նա 'ի մասնէ քաղաքին՝ որ ձգի զե-
զերք հեղեղատին մինչև 'ի ստորոտս
տաճարին : Յայս ձոր հասանէր խոր
խրամն կամ ծործորն՝ որ զլեառն Սիոն
և զԱքրա բաժանէր 'ի միմեանց , և
Յովսէպոս անուանէ զտեղիդ՝ Դօն Դի-
թօի՛օն , սլանրագարձաց : Իտրիսի որոշ
և յայտնի բանիւ յիշէ զայս ծործոր
ասելով . յեւր 'ի դրանէն Սիոնի լինի

Իջանեւ ՚ի փոս ինչ, (այսպէս թարգ-
 մանեալ ունին Մառօնիք զարարացի
 բնագիրն,) որ անուանի ձոր դժոխոց .
 և անդ է աղբիւրն Սելովամ : Այս
 աղբիւր չէր փակեալ ընդ պարսպօք
 Երուսաղէմի, և զայս ասէ Երոնիմուս
 « գնացեալ ՚ի դրունսն որ ածեն ՚ի Սե-
 լովամ » : Օործորն յորոյ ՚ի յատակին
 է աղբիւրն Սելովամ, ձգի ՚ի հարաւոյ
 արևելից յարևմտեան հիւսիս : Պարս
 է զՅովսեպոս համարիլ ճշգրտաբան
 յասել իւրում թէ պարիսպ քաղաքին
 որ հայի ՚ի վերայ աղբերն Սելովամայ,
 ձգի ՚ի միջէ կողմանէ ՚ի հարաւ, և
 ՚ի միւսմէն յարևելս կոյս, զի այսպէս
 իսկ է և ըստ գծագրու թեան տեղւոյն .
 և ճշդիւ իսկ առեալ զբառսդ՝ պարիս-
 պըն ձգի զավամբք գահաւանդին որ
 զծործորն զայն ձևացուցանեն : Ղա-
 նապարհորդարանն Երուսաղէմի այս-
 պէս նշանագրէ զտեղիդ . « ապա ՚ի
 ձորն մերձ ՚ի պարիսպն է աւազանն
 կոչեցեալ Սելովամ » : Նշանակելի է
 և այն՝ զի զպարսպէս բանք լինին ՚ի

գրեալս յաւուրս մեծին Աստուանդիա-
նոսի: Այլ յայսմանէ հետևեցուցանել
մարթէ, զի նորոգութիւն Երուսա-
ղէմի յետ կործանման նորա 'ի Տիտոսէ՝
արարեալ յԱդրիանոսէ որպէս ասի,
և կոչեցեալ էլիա Քաբիդոլինա, ձգէք
մինչև 'ի Սիոն որպէս յայլ մասունս
քաղաքին: Արպէս զի աւերածոյն Սի-
ոնի՝ որպէս այժմս երևի, չիք նշանա-
կել այլ պատճառ առաջին, բայց զա-
ռումն և զկործանումն քաղաքին 'ի
Խոսրովայ արքայէ Պարսից, որ էառ-
զայն 'ի 614: Աւստի չեն իրաւունք ըստ-
ճառին իմանալ զբան Ապուլ Քարա-
ճայ, որ ասէ թէ էլիա քաղաքն Ադ-
րիանոսի՝ էր առնթեր Երուսաղէմայ
կործանելոյ: Այլ այլ ինչ նշանակէ այս
բան, բայց զի տեղի քաղաքին որպէս
էրն առժամանակօք պատմագրիս յետ
երևելոյ Մահմէտական կրօնիցն, չէ՛
ճշդիւ նոյն տեղի յորում էր քաղաքն
յաւուրսն առաջինս: Չէ՛ սրարտ կար-
ծել թէ կիրառութիւն բառին էլիա,
զոր Ապուլ Քարաճ՝ 'ի գործածէ, փա-

կիցի ճշդիւ ընդ ժամանակօք աւսողու-
թեան հռովմէական պետութեանն .
դի արևելեան մասենագիրք երբեմն
'ի գործ ածեն զբառդ Ելիա 'ի նշա-
նակել զԵրուսաղէմ :

Այլ զի վերստին բուռն հարցուք
զհետոց պարսպին 'ի Սելովամայ ուր
Թողաք , այս պարիսպ անցանէր ընդ
Օֆլա , և հասեալ վախճանէր յարևել-
եան կողմն տաճարին . և այս ածէ
զմեզ յանկիւն անդր պարսպին որ ընդ
արևելս և ընդ հարաւ : Յիշի Օլֆլ
կամ Օֆէլ յայլ և այլ տեղիս սուրբ
Գրոց : Այլ փոխաբերաբար իսկ առ-
եալ լինի այս բառ . այլ դժուարին է
որոշել համեմատ մտաց բնագրին թէ
զի՞նչ նշանակիցէ . ինքնահաւանու-
թիւն , հպարտութիւն , կամ կուրու-
թիւն մտաց : Մեկնիչք բաժանեալք
են 'ի միմեանց . ոմանց կարծեցեալ
զՕֆէլ՝ տեղի բարձրաւանդակ , և այ-
լոց՝ խորին : Սակայն ոչ ինչ օտարալուր
թուի տարածայնութիւնդ . զի նշա-
նակութիւն բառիդ երևի նման լա-

տին բառին Ա՛ՆԻՆ, որ միապէս նը
շանակէ բարձր և խորին: Յոյն թարգ-
մանն փոխանակ ՕՖէլ բառին եղ՝ Սօ-
րինին, (Դ. թ. ա. Ե. 24.) որ է՝ մթինք,
տեղի ընդ յարկաւ: Եւ արդարեւ ե-
թէ միա դիցուք զի առ Յովսէպոսի
գտանի Օֆլա ճշդիւ յանցս պարսպին
յոյս երկիր խորին, զորմէ ասացաք ՚ի
խօսիլ անդ զՄօրիա լեռնէն թէ հայի
՚ի հարաւակողմն տաճարին, դիւրաւ
հաւանեցուք թէ նշանակել Օֆլա
բառին տեղի խոր և մթին՝ արդարա-
նայ այսպիսեօք, և ոչ ինչ մնայ զայս-
մանէ երկբայու թիւն:

Տեղի օֆլայի յայտնապէս երևի ՚ի
բանս Յովսէպոսի, (Յաղ. պատերազմաց
չրէից Զ. 7.) ուր խօսի զհերձեաց
կամ զկողմանց յորս բաժանեալ էր Ե-
րուսաղէմ. և մի կողմն նոցա ունէր
զտաճարն և զօֆլա և զհեղեղատն
կեդրոնի: Եւ ՚ի գիրս Մնացորդաց
պատմի (Բ. Սնաց. ԼԳ. 14.) թէ ար-
քայ Մանասէ ընդ պարսպաւ քաղա-
քին փակեաց զՌիզա, և այս նշանա-

ւոր է նա և այնու, զի ցուցանէ թէ
 քաղաքն Դաւթի չէր անցեալ ցայն-
 ժամ զԻնական սահմանօք լերինն Սի-
 ոնի, որ ՚ի կողաց ունի զգահաւանդն
 Սելուվամայ : Եւ այս է թարգմանու-
 թիւն եբրայական բնագրին . « Շի-
 նեաց զարտաքին պարիսպ քաղաքին
 Դաւթի յարեմոից գեհօնի ՚ի հեղե-
 ղատին, ձգեալ մինչև ՚ի դուռն ձկանց-
 և պատեաց զՌփղա, և ամրացոյց ըղ-
 նա » : Եւս բառք « զարտաքին պա-
 րիսպ քաղաքին Դաւթի », ակնարկի
 առնեն զհետևութիւնն որ անմիջա-
 պէս գայ զկնի . այն է՝ յաւելումն օժ-
 ւայի, զի « պատեաց » ասէ : Մեկնիչք
 զԳեհօն և զՍելուվամ նոյն համարին :
 Եւ ըստ այսմ « յարեմոից » պարտ է
 իմանալ զշարունակութիւնն առեալ
 յարեմոից Սելուվամայ, այն է ՚ի Սի-
 ոնէ, որ ճշմարտիւ յարեմոից աղբերս
 ունի զգիրան, մինչև ցափն հեղեղա-
 տին . « ՚ի հեղեղատին », զոր բնապէս
 իմանալ արժան է զհեղեղատէն կեդ-
 րոնի : Օ՛այս մեկնութիւն ամենևին

Համեմատ գտանեմք դրից տեղեացն .
որ ուսուցանէ մեզ զանազանել 'ի մի-
մեանց զտիրապէսն ասացեալ քաղաք
Դաւթի , և զոր ինչ յետոյ իմանի պա-
րունակեալ անդէն 'ի տեղեոջն Սիոն :
Այլա կատարելապէս գտաք զհետս
պարսպին որ սրատէր զայս տեղի , և
նովաւ հանդերձ զկցորդս նորա մինչև
'ի ստորոտս տաճարին :

Երկրորդ պարիսպն զորմէ խօսի
Յովսեպոս , ոչ ինչ մտանէ 'ի նպատակ
բանից մերոց . զի փակէր 'ի ներքս 'ի
նմին իսկ քաղաքին : Սկանէր 'ի դրա-
նէն անուանեալ Ճէնաթ , կամ պար-
տիզաց , զի զայդ նշանակութիւն ունի
բառդ : Այս դուռն բացեալ էր յա-
ռաջին պարսպին , յայնմ որ զՍիոն և
զԱքրա բաժանէր 'ի միմեանց : Եւ
այս երկրորդ պարիսպ յառաջ խաղա-
ցեալ 'ի հիւսիսակողմն քաղաքին՝ ա-
պա խոտորեալ գնայր յաշտարակն Ան-
տոնեան , և անդ սպառէր : Ուրեմն
այս պարիսպ հատուած ինչ գործէր
'ի տարածութեանն Աքրայի . 'ի միոջն

կողմանէ յեցեալ 'ի պարիսպն Սիոնի,
 և 'ի միւսմէն յաշտարակն որ ծածկէր
 զհիւսիսային արև մտեան անկիւն տա-
 ճարին: Այլ նշանակեալ է անդի պա-
 րըսպիս՝ կիտանիչ գծիւն որ բաժանէ
 զԱքրա, 'ի գծագրու թեանն Երու-
 սաղէմի զոր մեզ առաջնորդ կալաք:
 Հաւանելի է թէ շինեցաւ սա, քան
 զի էր միւս և ս պարիսպ, որպէս է
 այն որ առաւել մեծացուցանէ զտե-
 ղին Աքրա, զորմէ ունիմք այժմ խո-
 սիլ: Միայն զայս յաւելից ստուանոր,
 զի զայս մտաւ որ պարիսպ արժան է
 յաւելտ առաջի աչաց ունիլ, եթէ որ
 կամիցի ոճով իմանալ զնորոգութիւն
 պարսպին Երուսաղէմի 'ի Նեէմեայ.
 և առաւել նման ճշմարտի է ընծայել
 զայն իշխանացն Ասամանացւոց, 'ի ժա-
 մանակի մեծի յաջողուածոյ գործոց
 նոցա. թէ սորա շինեցին զնոր պա-
 րիսպն որ զհնոյն պատէ, և առաւել
 ընդարձակէ զտեղին:

Արբորդ պարիսպն՝ որ կցեալ ընդ
 առաջնոյն պատէ զողջոյն շրջապատ

պարսպին Երուսաղէմի, սկսանի ըստ
 Յովսէպոսի յաշտարակէն Հիբբէքոսի:
 Եւ ՚ի ստորագրութենէ առաջնոյ պա-
 րսպին ծանօթ է մեզ տեղի աշտա-
 րակիդ. և զայդ տեղի արդարացու-
 ցանէ բանն զոր նոյն պատմիչ գրէ
 յաղագս պարսպիս այսորիկ: Արդ՝
 այս պարսպ սկսեալ յաշտարակէն
 Հիբբէքոսի ձգէր ուղղագիծ ՚ի հիւ-
 սիս կոյս մինչև յայլ աշտարակ հռչա-
 կեալ յոյժ, Բսէֆինա կարդացեալ:
 Եւ այժմ՝ իսկ տեսանեմք՝ զի արդի
 պարսպ Երուսաղէմի ունելով զայս
 առաւելութիւն, զի ամբարձեալ է ՚ի
 վերայ զառիվայրի բլրոյն յորոյ վերայ
 շինեալ է ստորին քաղաքն, ձգի ՚ի
 հարաւոյ ՚ի հիւսիս, ՚ի հիւսիսային
 անկիւնէն Սիոնի՝ ուր պարս է հա-
 մարիլ զաշտարակն Հիբբէքոսի, մին-
 չև ՚ի դղեակն անուանեալ Բիզեանց:
 Եւ աշտարակն Բսէֆինա՝ ըստ նորուն
 Յովսէպոսի յայլում վայրի պատմե-
 լոյն, սչ իւրիք ստորին էր քան զայլ
 ամենայն ամբութիւնս Երուսաղէմի:

Կը այժմ իսկ գղեական Բիզանն թուի
 բերդ ինչ քաղաքին . աստ նստի աղայն
 և բերդապահ զօրքն : Յոյն ոմն Փոկաս
 անուն՝ որ յայց ել սրբոց Տեղեացն
 յամին 1185 , և զճանապարհորդու-
 թիւն նորա տպագրեաց Ալլատիոս ՚ի
 ժողովածու գիրս իւր , ասէ թէ այս
 աշտարակ՝ կամ տիրապէս ասել դը-
 ղեակ , զի այսպէս կարեմք ճշգրտիւ
 տալ զիմաստ յոյն բառ իցդ Բիւ՛ղօս Բաճ
 Տեղէիէ՛րտտօս , բուրգն ամենամեծա-
 գոյն , անուանէր յերուսաղէմացւոյ
 աշտարակ Դաւթի , և դնէ զնա ՚ի հիւ-
 սիսակողմն քաղաքին . և Եսիփան նք
 քաղաքացի անուանեալն՝ ըստ Յունաց
 Այիօֆօլէրիս , դնէ զդա առ դրամբն որ
 հայի յարեմուտս . և այս ճիշդ ևս է
 հայելով յայժմու դիրս քաղաքին Ե-
 րուսաղէմի : Ըստ սլատմելոյ Պրօքար-
 տայ միակեցի՝ զոր վաղու ևս յիշեցաք ,
 աշտարակն Դաւթի պարագրէր ար-
 դեօք ՚ի տարածութեան անդ լերինն
 Սիոնի , և ամբառնայր յայնմ անկեան՝
 ուրանօր խոտորէր ձորն անջրպետ լե-

րինս յԱբրայէ , և անկիւն գործէր
 ընդ արեւմտեան գահաւանդ լերինն
 Սիոնի . և այս տեղի առաւել պատ-
 շաճեալ թուի Հիւրբիքոսի քան Բսէ-
 ֆինայ : Այլ այս ոչ ինչ խափան լինի
 յիշատակելոյ ՚ի սմին իսկ պատմու-
 թեան զաշտարակն կամ զգլխակ Բի-
 զեանց : Յայանապէս երևի այս ՚ի
 բանքս յայստիկ . « Ա էմն՝ յորոյ վերայ
 » յարև մտից կողմանէ կառուցեալ էր
 » պարիսպ քաղաքին , էր բարձր յոյժ .
 » մանաւանդ յանկեանն ուր արև մը-
 » տեան սրարսպին մասն կցի հիւսիսա-
 » կանին . ուր և աշտարակն Նէպլոզա
 » ասացեալ , և մարտկոց ամուր յոյժ ,
 » որոյ աւերակք ցայժմ տեսանին :
 » Աւստի ամենայն Արաբիա և Յոր-
 » դանան և ծովն մեռեալ և այլ բա-
 » զում տեղիք , եթէ յատակ իցէ օդն ,
 » կարեն տեսանիլ » : Այս վերջին յա-
 լելուած բանի , որ զգերազանցու-
 թիւն տեղւոյն յայտ առնէ , կարի յար-
 մարաբար որոչէ զմեր վարկած յազա-
 գըս տեղւոյն որ ըսւ և ս պատշաճիցի

նախնւոյ աշտարակին Բսէֆինայ, որ
 պէս և այժմու գղեկի Բիզեանց : Ա-
 սացուք և զայս՝ զի զԷր ինչ Պրօքարոս
 պատմէ մեղ աստանօր, ամենևին հա-
 մեմատ է գրեցելու մն ՚ի Յովսեպոսէ,
 (Յաղ. պատեր. Հրէից, Զ. 6.) թէ ՚ի ծա-
 գել արևու յաշտարակէն Փէնինեայ՝
 տեսանէր Արարիա և ծովն և հեռա-
 ւոր գաւառք Հրէաստանի : Այլ թէ-
 պէտ անհաւանելի է թէ գղեակն ըսա-
 այժմու վիճակին իցէ նոյն ընդ այնմ
 զորոյ ունի զտեղին, և անիրաւ է ըզ-
 շինու թիւնն ընծայել Դաւ թի՝ որպէս
 համարեցու Փսկաս, սակոյն տեղի
 գղեկիս է նոյն իսկ տեղի սաաջնոյն :
 Իենիամին Դուտելացի պնդէ՝ թէ
 պարիսպք շինեալք ՚ի Հրէից նախ-
 նեայ իւրոց՝ կային մինչև ցժամանա-
 կըս իւր, այն է մինչև ցերկոտասան
 գարն, ունելով բարձրու թիւն տասն
 կանգուն :

Այլ ահա՛ այս ինչ զաներկբայելի
 վճիռն ածէ ՚ի վերայ, եթէ գղեակն
 Բիզեանց և աշտարակն Բսէֆինայ ըզ-

մի և նոյն տեղի ունին : Յովսէպոս ա-
 սէ թէ այս աշտարակ 'ի կողաց կայր
 անկէան քաղաքին դարձելոյ 'ի հիւսիս
 և յարևմուտս . և որպէս անտաք՝ Պրո-
 քարտ այսպէս ստորագրէր զտեղին
 զորմէ բանքս են . « ուր արևմտեան
 պարսպին մասն կցի ընդ հիւսիսայ-
 նոյն » : Արդ նշանակել արժան է , զի
 'ի բարձրութեան հիւսիսային կողման
 դղեկին Բիզեանց , կամ արևմտայ
 դրանն՝ որ կցորդ է այսմ կողման , չէ
 մարթ արտաքոյ քաղաքին թողուլ ըզ-
 րողգսթայ , եթէ ոչ խոտորեացի որ
 յարևելեան կողմն : Ապա դղեակն Բի-
 շեանց՝ յոր հասաք ուղղակի զհետս
 ունելով պարսպին յաշտարակէն Հիբ-
 բիքոսի , կամ գծի որ դայղն ինչ 'ի հիւ-
 սիս խոտորի , ճշդիւ ունի զայս ան-
 կիւն նախնի պարսպին : Ապա միաձայ-
 նել պարտ է , զի թէ առաւելագունի
 հաստատութեան կարօտ լինէր տեղի
 Հիբբիքոսին , դտանէր և նմա տեղի
 ճշգրիտ որպէս Բսէֆինային , որով և
 համեմատեալ գրիցն :

Արժան է գիտել և զստուծառ ա-
 նուանակոչու թեան գղեկին Բիզանց,
 ըստ Եւրոպեանց՝ Քասթէլ Բիզան-
 կոչեցեալ. այլ մեզ չէ՛ պատահեալ ինչ
 ՚ի վէպս՝ որ ուղղակի վերաբերու թիւն
 ունիցի առ այս: Վակայն ստոյգ թուի
 թէ Բիզացիք՝ տէրու թիւն զօրաւոր
 յոյժ երբեմն, մտին ՚ի պատերազմն
 խաչակրոց, և եղեն նոցա տեղիք և
 իշխանու թիւն յԱքիա, ՚ի Սուր, և
 յայլ տեղիս պաղեստինացւոց: Պօղոս
 Թռօնչի հեղինակ տարեգրոցն Բիզայի,
 (Թղ. 35.) երկուց յիւրոց քաղաքա-
 կցացն ընծայէ զպարճանս նախ առա-
 ջին վերելակեւոյ սանդղովք ընդ պա-
 րիսպն Երուսաղէմի յառման քաղա-
 քին զօրավարելով Կոտֆրօս Պուլեօ-
 նի: Գիտելի լիցի և այս՝ զի առաջին
 Լատին առաջնորդն որ նստաւ ՚ի պատ-
 րիարքական աթոռ Երուսաղէմի, էր
 եպիսկոպոս ոմն Բիզացի անուանեալ
 Տաիպէրդ: Աւ ես կարծեմ թէ աչ-
 խատեցաւ ինչ գտանել տեղի մի ՚ի
 գղեկին առ ՚ի տալ նմա ՚ի յետին ժա-

մանակս զանուանն զոր ունի այսօր , Ի
 ժամանակաց անտի՝ զի Պրօքարտ էր
 յԵրուսաղէմ , այն է ՚ի վախճանիլ
 երեքսասաներորդի դարուն , տեսա-
 նեմք զայս աշտարակ անուանեալ Նէպ-
 լոզա , և ՚ի լեզու արևելեացց բառդ
 Նէասյօլիս յոլովակի զայս օրինակ թե-
 քի : Այլ չեն ինչ զարմանք , զի այս կը-
 րօնաւոր խօսի զայսմ տեղւոյ՝ որպէս
 թէ աւերակ իցէ կամ քանդեալ յոյժ-
 ծանօթ գոլով մեզ , զի իբր երեսուն
 և երեք ամօք յետ առնլոյ Սալէհէա-
 տինայ զԵրուսաղէմ , ՚ի 616 ամի հիճ-
 րէթին , և ՚ի 1219 մերոյ թուաբերու-
 թեանս , Իսա եղբօրորդի իշխանիս և
 կուսակալ Գամասկոսի , ետ քանդել
 զամբուլթիւնս Երուսաղէմի . և Տա-
 վուտ որդի սորա յետ քսան ամաց
 քակեաց զմի յամբոց անտի զոր շի-
 նեալ էին Գաղղիացիք ՚ի քաղաքին
 յայնմիկ :

Յովսեպոս յետ Բսէֆինայ վախ-
 ճանէ զստորագրու թիւն պարսպին Ե-
 րուսաղէմի ՚ի հիւսիսային կողմանն :

Մինչև Պէղէթա յաւելեալ ՚ի քաղա-
 քըն և մեծացուցեալ էր զնա, ոչ այլ
 իմիք էր խնդիր յաւարտել զպարիսպ
 քաղաքին յայնմ կողմանէ՝ բայց գնալ
 յաշտարակն Անտոնեան առ հիւսի-
 տային արևմտեան անկեամբ տաճա-
 րին: Աստի ոչ ինչ բանք են զաշտա-
 րակէ աստի՝ յորժամ խօսք լինին զեր-
 րորդէ պարսպէս: Յովսեպոս նշանա-
 կէ անդանօր անկիւն մի առ ՚ի հասա-
 նիլ շրջագծաւ յամին հեղեղատին կեղ-
 րոնի, և մէք տեսանեմք զի և այժմու
 պարիսպն՝ յորում փակի գետին Պէ-
 ղէթայի, տայ զայս անկիւն ոչ սակաւ
 հեռաւորութեամբ յարևելեան ան-
 կիւնէ տաճարին՝ յոր անկէ հասանել:
 Այժմու պարիսպ Երուսողէմի հե-
 ռանալով ՚ի հիւսիսակողման երեսաց
 տաճարին ընդարձակէ զտեղի Պէղէ-
 թային, մինչև ոչ ինչ նուազ լինել քան
 զստորին քաղաքին, և այս թուի պատ-
 շաճաւոր և բաւական: Յովսեպոս
 նշանակէ մեզ զանձաւս թագաւորա-
 ցըն իբրև տեղիս ուղղակի ՚ի հանդի-

սոյ ճանապարհի պարսպին 'ի կողմա-
 նէն որ հայի 'ի հիւսիս : Այս անձաւք
 գտանին մօտ յանձաւն անուանեալ
 Երեմիայի . և ոչ է մարթ առաւել ևս
 ամփոփել զայս անձաւ , բայց եթէ
 կալեալ զշաւիղ նորոյ պարսպին , որ-
 պէս հեաւի 'ի գծագրութենէ անտի
 Երուսաղէմի : Յովսեպոս պնդէ՝ թէ
 անունդ Պէզէթա նշանակէ զասաց-
 եալն 'ի Յունաց Քէնի՝ Բօլիս , նոր քա-
 շաք . բայց հակառակին նմա 'ի նորոյ
 Վիլլալբանա և Լամի , որ այլազգ մեկ
 նութիւնս հանձարեն : Ագրիպպա
 առաջինն 'ի համանուն թագաւորս առ
 կայսերութեամբ Աղօղեայ սկսեալ էր
 շինել զայն պարիսպ որ պատէ զտեղիդ :
 Այլ զոր ինչ նա չհամարձակէր կատա-
 րել , ամբառնալով զպարիսպն 'ի բար-
 ձրութիւն բաւական առ 'ի պաշտպա-
 նութիւն , զայն յետոյ Հրէայք կա-
 տարեցին :

Այսու օրինակաւ 'ի ճանօթու-
 թիւն գան ոչ միայն այլ և այլ մասունք
 յորոյ բաղադրէր քաղաքն Երուսա-

զէմի, 'ի մեծի տեղւոջն զոր պարա-
 գրէր, այլ և զնոյն իսկ տեղիս ընդ որս
 անցանէր պարիսպն՝ այսու գտանեմք :
 Սինչև այս ամենայն պարագայից հա-
 ւաքեալ և միացեալ էին 'ի մի կէտ տե-
 սու թեան, և ճշգրտեալ համեմատու-
 թեամբ նոյն իսկ տեղեացն, անստոյգ-
 կարծէին զամենայն եղանակս հաստա-
 տելոյ զմիտս ուրուք յաղագս վիճակի
 և դրից հնոյն Երուսաղէմի, և համա-
 բէին թէ չէ մարթ գիտել դիւրաւ
 զտարածութիւն նորս համեմատեալ
 ընդ արդի նոր վիճակին : Այս անը-
 տու գութիւն չունի ինչ տեղի, և տես-
 ցի յորոց ունիմք ասել ստորև, թէ
 չափ շրջապատի նախնւոյն Երուսա-
 զէմի՝ որ 'ի նոյն իսկ 'ի հին մատենից
 առեալ լինի, ոչ այլով եղանակաւ կա-
 բէ իմանիլ, բայց ճշգրտիւ համեմա-
 տելով ընդ այժմու չափն զոր 'ի տեղ-
 ւոջ անդ առնումք : Յայտ է թէ այս-
 պիտի պատշաճութիւն հարկաւ պա-
 հանջի, զի մի ինչ սխալ իմասցի յամ
 վերաբերեալս հնոյն Երուսաղէմի :

ԳՆՈՒԽ Գ.

Այժմու շտի յարակազմին երոստի :

ԱՍՏԻՃԱՆ չափուցն որ 'ի գծագրու թեան Տէզէյայ, պահանջէ բացարու թիւնս ինչ և պարզաբանութիւնս. ուստի հաւատարմութեամբ տաց աստանոր զհամար ամենայնին զոր ինչ կարացի նշանակել մանրակրկիտ խուզողութեամբ : Տեսանի անդանոր գաւազան մի 'ի նշան հարիւր . քայլից . առ նովաւ է միւս և ս գաւազան երկար քան զառաջինն, և առ նովաւ թիւն հարիւր . և կէս նորա բաժանեալ 'ի մասունս տասն տասն : Համեմատելով ընդ միմեանս զերկարութիւն երկուց գաւազանացս, դիւրին է ճանաչել վեր 'ի վերոյ տեսութեամբ թէ մի 'ի դոցանէ նշանակէ զհասարակ քայլ, և միւսն զձողաչափ : Այլ ոչ և զայն պարուակեցից, զի ճիշդ համեմատութիւն ոչ գոյ ընդ մէջ երկուց չափուցդ : Աստիճան հասարակ քայ-

լից հաշուեալ առ յինէն՝ թուեցաւ
 ինձ նշանակել զչրջապատ քաղաքին
 իբրև հինգ հազար հարիւր քայլս . և
 զմի քայլ համարեալ սանաչափս երշ-
 կուս և կէս՝ որպէս թուի հասարակ
 քայլն . լինին երկուսասան հազար և
 եօթն հարիւր և յիսու՛ն սանաչափք .
 կամ երկու հազար հարիւր քսան և
 հինգ ձողաչափք : Այլ միւս գաւա-
 զանն՝ զորմէ ասացոյք ձողաչափս ցու-
 ցանել . տայ մեզ ձողաչափս իբր եր-
 կու հազար միայն . այն է ՚ի հիւսիսա-
 կողմանն . և յանկեանն որ ընդ հիւսիս
 և ընդ արևմուտս հիւսիսոյ՝ 677 : Յա-
 րևմուտս մինչև ցանկիւն հարաւոյ ա-
 րևմտից՝ 355 : Ի հարաւ՝ 544 : Եւ
 յանկիւնէն որ ՚ի հարաւոյ արևելից
 դնալով յառաջինն յարևելեան կող-
 մանէն՝ 428 : Ողջոյն՝ 1004 : Ըստ այսց
 չափուց հարկ թուի արտաքս թողուլ
 զցցուեալ տեղիս աշտարակաց և ըզ-
 մասունս ինչ պարսպին դոյլն ինչ ՚ի
 ներքս մտեալս . այլ ճշգիւ առաք ըզ-
 չափ ամենայն խոտորմանց և ամենայն

դարձուածոց նշանակելոց 'ի գծագ-
 րութեան անդ : Ալ որ ինչ չէ օրէն
 լինել յայտմ, 'ի սակի չափոյն առելոյ
 քցուցանելոյ աստիճանի քայլիցն, որ
 է առաւել մանր և ճշդիւ ղննել ըզ-
 քառեակ գլխաւոր հայեցուածս՝ ըստ
 որոց կարգեալ գտանի տեղին Երու-
 սաղէմի, թուեցաւ մեզ և զայն վեր-
 ածել յաւէտ ճշդութեամբ ըստ աս-
 տիճանաց եղելոց 'ի նշանակ ձողաչա-
 փից . զի այս առաւել ճշդրիտ թուե-
 ցաւ մեզ քան զմիւսն : Թէպէտ զայս
 նախամեծար ընտրեցաք, և զպատճա-
 ր ըս ընտրութեանս տացուք յետ սա-
 կաւուց . մեզ դնեմք և այտմ գաւա-
 ղանի ձողաչափուց, զի զմիջոց յիսուն
 ձողաչափուց, այն է զկէս գաւաղանին
 բաժանէ ոչ ճշդութեամբ, քանզի այս
 բաժանել մասն կարճ է համեմատու-
 թեամբ ամբողջ գաւաղանին, և յայն
 աստիճան հասի իմով խուղարկու-
 թեամբս, մինչև գտանել թէ չափեալ
 զշրջապատ Եէմի ըստ այտմ մասին
 գաւաղանին որ ունի զբաժանու մնն,

հասանէ 'ի ձողաչափս երկու հազար
և երկու հարիւր :

Հաւանեալ է և մեր թէ այսպիսի
վրիպակք ոչ ինչ սանանեն ճշգրտու
թեան աստիճանաց գծագրու թեանն
Երուսաղէմի . սակայն չէ արժան յայս
պիսի թերու թիւնս հայելով բոլորու
վին անպիտան համարել զաստիճանս
չափուց գծագրու թեանն : Առայի թէ
գաւազանն որ ցուցանէ զհարիւր ձո
ղաչափս՝ ինձ թուեցաւ ճշգրտագոյն
քան զմիւսն : Օչափ աշտարակին Ե
րուսաղէմի ըստ այժմու վիճակին , և
որպէս ցուցանէ մեզ Տէզէյ 'ի գծա
գրու թեանն , տայ մեզ Մաուևարէլ
Անգղիացի 'ի գիրս ճանապարհորդու
թեան իւրոյ 'ի Հալէպոյ Երուսա
ղէմ , գրուած մի 'ի սրատուականաց
անաի գտելոց առ մեօք , որպէս ամե
նեքեանն հաւանին : Այս ճանապար
հորդ ճարտար և յոյժ ճշգրտաբան՝
թուէ իւրով քայլիւն քայլս չորեքհա
զար և վեց հարիւր և երեսուն զըրջա
պատ սրասպին Երուսաղէմի չափեալ

յարասրուստ կողմանէ . և ապա նշա-
 նակէ թէ զտասանորդն հանեալ ՚ի
 թուոյ աստի տայ զչափ չորս հազար
 հարիւր վաթսուէն և եօթն կանգնոյ
 ըստ Անգղիացւոց . այն է՝ զի տասն
 քայլք առնեն ինն կանգուն : Արդ՝
 զկանգունն անգղիական համարեալ
 կէս ձող անգղիական , զի երեք ու-
 նաչափն է մի կանգուն , այս ձողա-
 չափ համեմատի ութ հարիւր և մե-
 տասան գծից գաղղիական ոտնաչա-
 փից ըստ ճշգրտագոյն հաշուի . և այս
 յաւելու այլ ևս ՚ի համեմատութիւնն
 ընդ գաղղիական և ընդ անգղիական
 ոտնաչափս զոր կանխեցաք նշանակել .
 և իմ ընդարձակ ճառեալ է զայսմանէ
 ՚ի ճառն որ յաղագս չափուց ճանա-
 պարհորդութեան : Աստի չորս հազար
 հարիւր վաթսուէն և եօթն կանգունք ,
 կամ երկու հազար և ութսուէն և երեք
 և կէս անգղիական ձողաչափք տան
 1,689,718 գծաչափս , որ առնէ 140,
 810 բթաչափ , կամ 11734 ոտնաչափ
 և երկու բթաչափ , կամ 1955 ձողա-

չափ, 4 ունեացափ և 2 բթաչափ, Արդեթէ զչափս զայս բովանդակեցուք ՚ի 1960 ձողաչափս, զկոտորակեալսն և զմիաւորսն անտես առնելով, և ըզչափ գծագրութեանն Տէզէյայ առցուք 2000, միջին համեմատականն հասանէ ՚ի 20 ձողաչափ հեռաւորութիւն ՚ի ծայրից անտի, կամ ՚ի հարկւրորդական մասն բովանդակին, և զինչ առաւել համապատշաճ իցէ գլտանել յայս նիւթ զորմէ ճառեմքս : Թերևս ոչ նուազ քան զայս տարբերութիւն իցէ գտանել յայլ և այլ գծագրութիւնս մի և նոյն քաղաքի կամ ամրոցի սահմանաց մերոց, առեալս ՚ի զանազանից : Արժան է համարել սրատճառ ընտրութեան և նախամեծար համարելոյ զգաւազան աստիճանաց ձողաչափին ՚ի գծագրութեան անդ, որ թէպէտ խոտորումն ունի ՚ի ճշգրութենէ յայլոց աստիճանաց ՚ի գծագրութեան անդ նշանակելոց, և նուազէ ՚ի չափուն քան զայլսն, սակայն առաւելուն մեզանչէ

քան այլ ազգ, համեմատեալ ընդ շա-
փուն զոր էառ Մաու նարէլ ՚ի վերայ
նոյն իսկ տեղւոյն :



Գ Լ ՈՒ Ի Գ .

Չոք շրջապատի հնոյն Երոսաղէմի :

ՅԵՏ քննելոյ և ճանաչելոյ զատոյգ
չափ տարածութեան ՚ի վերայ յատա-
կազ ծի նորոյն Երուսաղէմի՝ քննեա-
ցուք արդ զչափ շրջապատի հնոյն,
զոր գտանեմք նշանակեալ ՚ի մատեա-
նրս հնութեան : Ի բացատրութենե-
անտի հնոյ վիճակի քաղաքին, և ՚ի
դրից նորա և յանփոփոխելի հանգա-
մանաց տեղեացն զորոց վերագոյնդ
խօսեցաք, օրինօք իմաստասիրեմք թէ
չունիմք երկնչէլ ՚ի վրիպելոյ ՚ի քըն-
նել մեր զսահմանս հնոյ քաղաքին :
Լը շուրջանակի ՚ի տեղւոջ անդր ու-
նին զսահմանն, ոչ միայն ՚ի պատմու-

Թե՛ն է դորձոցն երևեալեաց յիւրաքան
 չիւր վայրս վերաբերելոց , այլ և ՚ի
 պատշաճից նոցին իսկ տեղեացն : Այս
 է զոր Պրօքարտ ասէ . “ Զոր յազագս
 ” տեղեացն ամբողջեան փոխաբերել
 ” չէ՛ մարթ յառաջնոյ տեղւոջէն ” :
 Այնպէս զի ճշգրտաբար մարթ է ՚ի
 յատակագծէ տեղւոյն զշրջապատն
 գուշակել . և ասլա ՚ի վերայ նոյն իսկ
 յատակագծին ձգել գիծ շուրջանակի
 և նշանակել զպարիսպն՝ նոյն ընդ բուն
 պարսպին : Օպս հնար է ամենեցուն
 փորձել ուշով խորհելով ՚ի վերայ գը-
 ծագբողջեան յատակի հնոյն երու-
 սաղէմի : Արդ պարտ է ՚ի քննութիւն
 մասչիլ չափուցն զորոց են մեր բանք :

Աւսեբի յաւետարանական պատ-
 ըաստութիւնսն , (Գր . Թ . ԳԼ . 36 .)
 ուսուցանէ մեզ թէ , ըստ չափելոյ
 ուրումն լարաչափի Ասորոյ , Դո՛ւ Դիս
 սիբի՛սս սիբիսի՛ Դրո՛ւ , չափ շրջապատի
 պարսպին երուսաղէմի է 27 ասպարէզ :
 Յայլմէ կողմանէ և Յովսեպոս (Յալ .
 դատ . Հրէից , Զ . 6 .) զշրջապատ քա-

շաբին թուէ ասպարէզս 33: Բոտ վը-
 կայու թեան նորուն Եւսեբեայ, Դի-
 մոքարէս գրեաց ՚ի պատմու թեան Ան-
 տիոքոսի թագաւորի երևելայն, թէ
 շրջապատ Երուսաղէմի էր 40 ասպա-
 րէզ: Արիստէաս հեղինակ սրատմու-
 թեան եօթանասնից թարգմանչացն
 որ կեցին և գրեցին առ ժամանակօք
 Պողոմեայ եղբայրաբիրին՝ զնոյն չափ
 տայ քաղաքին զոր և Դիմոքարէս: Եւ
 Եկադէոս, զորոյ զբանան ՚ի վկայու-
 թիւն առնու Յովսեպոս յառաջին
 Կիրան ընդդէմ Ապպիանի, տայ ՚ի շրջա-
 պատ Երուսաղէմի ասպարէզս 50: Թիւ
 ասպարիզացն զոր նշանակեցաք աստ՝
 սկսեալ ՚ի 27 թուոյ հասանէ ց50. քա-
 նի տարբերութիւն, և զիարդ ծանի-
 ցուք զպատշաճն յայտչափ տարբե-
 րութեան միջի: Աչ գիտէ թէ այս
 պատշաճութի պարզեալ իցէ ուրեք:
 Աինչև ցայսօր այս չափք ՚ի վարանս
 մեծ արկին զիմաստունս, և այսմ վը-
 կայ երաշխաւորեացէ Ռըլան մի յա-
 ռաւել սրդտրախոհ քննողաց որ խօ-

սեցան յաղագս այսր իրի . որոց հաւ
 ւանեալ չափուն աւանդելոյ 'ի Յով-
 սեպոսէ , որ են տապարէզք 33 , ապա
 յաւելու ասել . « Աչ հաստատեմ ըզ-
 ՚քան մեր 'ի վկայութիւն լարաչափին
 ՝ Ասորւոյ , որ քան և եօթն տապա-
 ՚րէզս ասաց առ Եւսեբեոյ զըջա-
 ՚պատ Երուսաղէմի » :

Սակայն այս չափ քան և եօթն տա-
 պարիզաց զոր նախ կարգեցաք , ար-
 ժանի է ակնածութեան ըստ իմիք .
 զի է գործ լարաչափի . այն է՝ չափ ա-
 ռեալ լարիւ . Սիինօ՛՛ք : Փոքր թիւ
 ասպարիզին քան յայլ չափս նշանա-
 կեալս վերագոյնդ՝ տայ մեզ գուշակել
 առաւել երկայնութիւն յասպարէզն ,
 որ է առանց հակառակութեան ծա-
 նօթագոյնն քան զամենայն , և ա-
 նուանեալն ասպարէզ Աղիւմբեան .
 Երկայնութիւն սորա սահմանի 94 ձու-
 ղաչափ , 2 ոտնաչափ և 8 բթաչափ .
 զի այսչափ հաշուին 600 հելլենական
 ոտնաչափք , որք առնեն ասպարէզ մի .
 Եւ չափ Հելլեն ոտիցն է $\frac{1360}{1440}$ ոտնա-

շափ Փարիզու . որ է 11 բլծաչափ . և
 Կճաչափք 4 : Այս 27 ասպարէզք գոր-
 ծեն 2530 ձողաչափս : Աւ հետք նախ
 նի պարսպին Երուսաղէմի ըստ ընդ-
 արձակագունի տեղւոյն զոր կարիցե
 պարագրել , թուի գրաւել իբր 2600
 ձողաչափս ըստ աստիճանաց ձողաչա-
 փու գծագրութեանն Տէզհէյայ : Աւ
 եթէ իցէ առ ուրուք գծագրութիւնն
 այն և կարկին մի առ ձեռն , կարէ ան-
 ձամք ասնու զչափն և ճշգրտել ըզ-
 րան մեր : Սակայն և զայն գիտեա ,
 զի ըստ չափուն Մաու նարէլայ , որ տայ
 հազար ինն հարիւր և վաթսուն փոխա
 նակ երկու հազարի 'ի չրջապատ նա-
 րոյս Երուսաղէմի , կամ յիսներորդ մի
 սրակաս , չրջապատն զորմէ այժմ խա-
 սիմք վերածի յերկու հազար հինգ հա-
 րիւր և յիսուն ձողաչափս ըստ համե-
 մատութեան քսան և եօթն ասպարի-
 զացն : Աւ այսպէս առ 'ի դիւրութի
 ընթերցողին բաժանեալ զհետս պա-
 րբայի նախնւոյն Երուսաղէմի 'ի հա-
 ռասար մասունս և 'ի թիւ յիսուն և

միոյ . մէն մի 'ի մատանց այտի սլարու
 նակէ . Ճշգրտիւ ձողաչափս յիտուն .
 ըստ չափուն Մաունարէլայ : Ալ այս
 է իտիրն զի քառասուն և ինն առեալ
 է փոխանակ յիսնի ըստ աստիճանաց
 դժագրու թեանն :

Այլ ասիցէ որ . այս չափք այսու
 օրինակաւ յարմարեալ սլարսսլի հնոյն
 Յրուսազէմի , զմնացեալն ամենայն
 չափս անտես առնել արժանիցէ : Տամ
 առ այս պատասխանի , զի առ նախնիս
 այլ և այլ չափք են ասպարիզաց ըստ
 տարբեր ժամանակաց մատենագրացն .
 և այս գտանի երբեմն 'ի մի և նոյն ժա-
 մանակի և առ նմին իսկ մատենագրի .
 յոլով անգամ 'ի կիր արկանեն զայնս
 սնորոշակի , ոչ նշանակելով զճշգրիտ
 չափ տարածութեն . և այսու ստիպեն
 զմեզ ըստ փորձոյ և ըստ գատողական
 սրուեեստին գու չակել թէ որ յասպա
 բիզացդ 'ի դէպ իցէ սեղւոյն և ժա-
 մանակին : Արժան է հաշուով քննել
 զերեսուն և զերիս ասպարէզս աւան
 դեարս 'ի Յովսէպոսէ . և գտանել առ :

պարէզ՝ որ հինգերորդաւ միով մա-
 սամբ նուազ իցէ քան զՈղիւ մբեանն,
 և զայսմանէ խօսեցեալ է մեր ՚ի փոք-
 րիկ Ճառին որ յազագս չափուց ճա-
 նապարհորդութեան: Թուի թէ կար-
 ճութիւն այսր ասպարիզի յարմարա-
 գոյն գործէ զսա ՚ի չափ միջոցաց պա-
 րագրելոց ընդ պարսպօք քաղաքաց,
 քան ՚ի չափ մեծացն՝ ըստ որոց կարեն
 չափիլ գաւառք և նահանգք: Չա-
 փըն զոր ՚ի գործ ածեն Վիտգորաս սի-
 կիլիսացի և Պլինիոս ՚ի նշանակել զերբ
 կարութիւն մեծի կրկիսին Հռովմայ՝
 վերածի յայդ ասպարէզ և ոչ յՈղիւ մ-
 բեանն: Այս ասպարէզ է 75 ձողա-
 չափ, 3 ոտնաչափ, և բլթաչափք 4. և
 թիւ երեսուն և երից ասպարիզաց
 ըստ սմին չափու առնէ 2493 ձողա-
 չափ, և ոտնաչափս 2: Արդ զինչ պա-
 կասէ ՚ի չափոց աստի առ ՚ի կատարե-
 չափէս համեմատ գալ 27 ասպարիզա-
 ցըն Ողիւ մբեանց, յիսուն և քանի մի
 ձողաչափք: Կտորակ մի ասպարիզի,
 և ձողաչափ մի աւելի բարդեալ ՚ի վե-

բայ ասպարիզին՝ եթէ ումեք այսպէս
կամք իցեն տունել, ոչ ինչ տարբերու-
թիւն ածէ՛ ՚ի մէջ յայսպիսի հաշիւս:

Թեքուս հարցցէ որ. բայ յայսմ
յարմարութենէ հաշուոյ իցե՛ն այլ և ս
պատճառք ՚ի կարծել թէ երկարութի
չափուն ինքնին յարմարիցի հանգա-
մանաց պարագայիցն զորոց խօսիմք:
Մի զի նպատակ ճառիս զորմէ բուռն
հարեալ է մեր՝ ունի ածել զմեզ և
՚ի քննութիւն չափուց եբբայեցւոց.
տեսցի ՚ի ստորև, զի մղոնն եբբայա-
կան հաշուի եօթն ասպարէզ և կէս.
որպէս նոքին իսկ շրեայք գրեալ ա-
ւանդեցին մեզ: Այլ չափ մղոնիս լեալ
երկու հազար կանգուն հրէական՝ հա-
մեմատուի չափուն տայ հինգ հարիւր
վաթսու և ինն ձողաչափս և երկուս
ոտնաչափս և ութ բթաչափս: Աւստի
ասպարէզն ըստ չափու շրէից լինի եօ-
թանասու և վեց ձողաչափ՝ պակաս-
եալ քանի մի բթաչափուք. և ոչ ինչ
տարբերեալ համարի ՚ի չափոյ անտի
զոր վերագոյնդ տուտք: Այլ այժմու

համեմատու թիւնն առաւելեալ իւր
 քան զոր հաշուեցաք վերագոյն յայս
 տեսակ աստարիզի, երեսուն և երեք
 աստարէզք պարսպին յերուսաղէմի լի-
 նին առաւել քան զերկու հազար հինգ
 հարիւր ձողաչափս, քառասնիւ և եթ
 և այլ քանի մի ձողաչափու թերի քան
 զվերոյ նշանակեալ չափ չըջապատի
 պարսպին: Այլ առաւել ևս ճշդեա-
 ցուք, և ստուգեացուք զգործածու-
 թիւն այսր չափու աստարիզիս ՚ի Յով-
 սեպոսէ, նորուն իսկ ինքեան Յովսե-
 պոսի վկայելովն: Օ ի ՚ի գիրս հնու-
 թեանց, (Գիր. Ի. Գլ. 6.) ասէ թէ
 լեառն Չիթենեաց հնգիւք աստարի-
 զաւ հեռիէ յերուսաղէմէ: Արդ ըստ
 չափուն նշանակելոյ ՚ի գծագրու թեն
 Տէզէէյայ՝ որ ձգի մինչև ցգագաթն
 լերինս այսորիկ, չափեմք զհետս եր-
 կուց ճանապարհաց իջելոց ՚ի լեա-
 նէ անտի մինչև ՚ի մերձաւորագոյն
 ոնկիւն տաճարին, և գտանեմք 19
 մասունս քան ձողաչափից ըստ ցու-
 ցանելոյ գաւազանի ձողաչափիցն հա-

բիւրոց բաժանելոյ 'ի հինգ մասունոյ :
 Աւ այս վերածի յասպարէզս հինգ .
 զի բաժանումն երեք հարիւր և ութ-
 անից հնգիւ՝ տայ եօթանասուն և վեց :
 Աւ ոչ ինչ երկբայելի է , զի առ 'ի յառ-
 նուէլ զչափ տարածութեանն ընդար-
 ձակագոյն մտօք՝ զծայրն չափելի կա-
 րեմք տանել անդր քան զկատար լե-
 րինն : Աւ այս ոչ է դիպուածով ինչ
 լեալ , կամ ըստ հաճոյս գործածու-
 թիւն , այլ պատճառ կիրառութեանն
 է որ տեղի տայ պատշաճութեան
 հաշուոյ երեսուն և երից ասպարի-
 զայ , որպէս և տեսար :

Միցոյւք արդ 'ի քննել զքառա-
 սուն ասպարէզ շրջապատին երուսա-
 ղէմի : Աւ առ հաշուել զայս պիտին
 նախ երկու զննութիւնք : Առաջի-
 նըն է , զի հեղինակք որ ետուն մեզ
 զայս չափ , գրեցին առ ժամանակօք
 Մակեդոնացւոց թագաւորաց որ յա-
 ջարդեցին Ալէքսանդրի յարևելս : Ար-
 կորդն է , զի քաղաքն երուսաղէմ առ
 ժամանակօք թագաւորացս այսոցիկ

ոչ փակէր տակաւ ին ՚ի ներքս զԹագն
 անուանեալ Պէզէթա, որ ՚ի հիւսիսոյ
 կողմանէ է տաճարին և Անտոնեան
 աշտարակին, զի Յովսեպոս ասէ թէ
 յաւուրս կղզեայ սկսաւ այս Թագ
 մտանել ՚ի մէջ պարսպայ քաղաքին և
 Լէ այս ինչ օտար երևեսցի արդեօք,
 զի առ ՚ի յարմարել շրջապատին Երու-
 սաղէմի զառաւելու թիւն ասպարի
 դայ՝ առաւել և ս յապաւեմք զքա-
 ղաքն և փոքրկացուցանեմք: Մտ չա-
 փու գծագրու թեն զոր ունիմք մեզ
 յառաջնորդ՝ տեսանեմք զի Պէզէթա
 արտաքս մնացեալ ՚ի քաղաքէն, նուա-
 զեն ՚ի շրջապատէ անտի քաղաքին ձո-
 զաչափք իբր 370. զի 4 իծն որ արտաքս
 Թողու զՊէզէթա, լինելով ձողաչափս
 իբր 300, առ ՚ի փակել զնա ՚ի ներքս
 պիտի 370 ձողաչափ: Լ թէ շրջապատ
 Երուսաղէմի պարագրեալ և զՊէզէ-
 թա՝ լինին ձողաչափք 2550 ըստ հաշ-
 ւի 27 սովորական ասպարիզացն, յոր
 և հաշիւ Մառնորէլայ Ճշդիւ հա-
 մեմատ գայ, կամ առ առաւելն՝ ձո-

զտչափք 2600, ըստ աստիճանաց գը-
ծագրու թեանն Տէղհէյոյ, ապա 'ի
Թողուլ մեր արտաքս զՊէղէթա՝ չափ
չըջապատին Երուսողէմի լինի ձողա-
չափք 2180, կամ առ առաւելն՝ 2280:

Առ ասացելովքս յաւելումք և
չոյս. չէ՛ ինչ երկբայելի՝ զի 'ի չոփ
որչաւանացն Աղէքսանդրի այլ ազգ
հաշուին ասպարէզք, փոքունք յոյժ
առ համեմատութեամբ այլոց ասպտ-
րիզաց. և մարթ է մեզ զՃշգրիտ հա-
մեմատութիւն առնուլ յԱրիստոտէլէ՝
որ վարժապետն էր Աղէքսանդրի. զի
սա զմեծի երկրագնտոյն զչափն ասէ՝
Թէ աստիճան մի նորա ունի ասպտ-
րէզս 1111. Այլ մեր արարեալ է քըն-
նու թիւնս ինչ 'ի ճառն մեր յաղագս
չափուց ճանապարհորդութեան, 'ի
վերայ այսր կարճագոյն ասպարիզի,
զոր մարթ է կոչել մակեդոնական: Այլ
զչափ տուեալ յԱրիստոտէլէ ոչ ըն-
կալաք 'ի նմին որպէս և էրն առանց
իրիք քննութեան. Այլ չոփ համե-
մատութեան առօր զազգ ինչ ոսմաւ:

չափի որ է մասնաւորապէս սեպհա-
 կան այսր տեսակի ասպարիղաց. և ըստ
 այսմ չափու՝ բաւեն ասպարէզք 1050
 'ի չափել զմի աստիճան 'ի վերոյ գրե-
 լոց անտի : Եւ ծանուցեալ այսու օ-
 բինակաւ զսկիզբն չափու այսր աս-
 պարիղի՝ կարեմք ճշդիւ իմն ասել թէ
 ասպարէզ մի լինի ըստ վերոյ չափուս
 54 ձողաչափ , 2 ոսնաչափ և 5 բթա-
 չափ . ուստի և 40 ասպարէզք առնեն
 2173 ձողաչափ : Այ տարքէն այս իսկ
 էր և զոր 'ի վերնում հաշու ին գտաք :
 Եւ 'ի վերոյ յաւելեալ այլ ևս 370
 ձողաչափս՝ զոր արտաքս թողաք , զի
 Պէղէթա ոչ պտորունակէր յայնժամ 'ի
 քաղաքին . զնոյն գումար գտանեմք
 զոր ինչ գտաք 'ի հաշուել մեր զքանն
 և եօթն ասպարէզսն :

Եւ ներեցի ինձ հարեանցի նը-
 չանակել աստանօր և զայս , զի ոչ ու-
 մեք մարթ է համարիլ թէ հնար իցէ
 իմիք կամիլ ինայու թեամք վարիլ 'ի
 պատշաճս յաղագս շրջապատին Երու-
 սաղէմի 'ի սահմանել զմէն մի 'ի ըս-

փուցն զոր գտանեմք 'ի նախնեաց ան-
 տի աւանդեալ մեզ : Աւ եթէ այս
 պատճառք ըստ բաղդոսի պատահե-
 լոյն այնչափ և յայսինիք են ; ոչ ապա-
 քէն իրաւունս ունիմք իմաստասիրել
 աստի թէ նոյն իսկ սահմանք և չափք
 համեմատութիւ գտեալք առ 'ի մէնջ՝
 զճշմարտի զգենուն զկերպարան :

Մնայ մեզ միւս ևս չափ յիսուն
 ասպարիզաց աւանդեալ Յկատեայ :
 Աւ շիք ինչ պատճառ զարմանալոյ թէ
 այս մատենագիր հասուցեալ զթիւ-
 բնակչացն Երուսաղէմի յերկուս մի-
 լիոնս , կամ իբր յերկու միլիոն և 'ի
 հարիւր հազար , յաւելլ քան թէ յա-
 պուեաց զչափ մեծութեան քաղա-
 քին . և զարուարձանս և զքնակու-
 թիւնս որ շուրջ զքաղաքուն և ար-
 տաքոյ նորս՝ եցոյց և հաշուեաց իբ-
 րև մասունս նորուն քաղաքի : Այլ
 որ ինչ հնար էր ճշմարտիլ զթուոյ Հը-
 րէից , հաշուեալ և զորս 'ի տօնի զաա-
 կին 'ի տեղեաց տեղեաց հասանէին
 անգր , ոչ կարէր ճշմարտիլ յաղագս

չափու տարածու թեանն՝ որպէս կայ-
րըն միշտ Երուսաղէմ, ՎՅԼ և՛ եթէ
զյիսուն ասպարէզս չափեսցուք ըստ
մակեդոնեան ոսնաչափից զորմէ արդ
իսկ խօսէաք, որ և յաւէտ պատշա-
ճաւոր թուի մեզ, ունիմք զգումար
2700 ձողաչափից, և այս համեմատու
թիւն առաւելու հարիւր և եթ ձո-
ղաչափու քան զաստիճան չափուց որ
ի գծագրու թեանն Տէզհէյայ:

Ի մի կէտ տեսու թեան առեալ
զայս ամենայն համեմատու թիւնս չա-
փուց՝ գտանեմք զի շրջապատ պարբոս
պին Երուսաղէմի առ առաւելն հա-
սանէ ՚ի ձողաչափս իբր երկու հազար
հինգ հարիւր և յիսուն: Թող զայն զի
այժմու չափն այդպէս կամի, անմեր-
ժելի է առ այս որ ՚ի նախնեացն վը-
կայու թիւն: Իստ հետեու թեան այ-
սրը չափու իմաստասիրեմք, զի մեծա-
գոյն տարածու թիւն տեղւոյն զոր պա-
րագրէրն Երուսաղէմ՝ կամ երկայնու-
թիւն նորա վինէր ոչ աւելի քան զինն
հարիւր և յիսուն ձողաչափս, իսկ ըստ

նա թիւնն էր կիսով չափ: Այլ այս-
 պէս տարածու թիւն նորա լինի իբր
 վեցերորդ մասն Փարիզու, և յայս տա-
 րածու թիւն ոչ առնումք զարուար-
 ձանս որ արտաքոյ են դրանցն: Այլ չէ
 արժան յայսմ համեմատութենէ առ-
 նուլ համեմատաբար և ղթիւ բնակ-
 չացն: Բայ ՚ի սեղւոջ տաճարին՝ որ
 ունէր և սա զիւր սեպհական բնակիչ-
 օրն, մարթ էր Երուսաղէմ առաւել
 և սամիտիլ համեմատութեամբ քան
 զՓարիզ, յորում են տուհր մեծամեծք
 և պարտէզք ընդարձակք, որպիսիս
 անմարթ է ենթադրել թէ գտանէին
 և ՚ի հինն Երուսաղէմ, և սորօք հան-
 գերձ առնել զնա քաղաք մի մեծ:

ԳԼՈՒԽ Լ:

Կրթիւ որոյ յառաջ բան շէշ յաշտ-
 արածութեանն Երուսաղէմի :

Չափ ջրջապատին Երուսաղէմի
 սրոշեալ ըստ պատշաճի բաղդատու-
 թեամբ տեղւոյն՝ և համեմատութե
 ամենայն չափուց զորս աւանդեցին
 մեզ նախնիք , զմէն մի ՚ի նոցանէ ՚ի
 զնին առնլով , չէ ինչ անվայել տե-
 սանել թէ սրչափ խտորեցան ՚ի ճըշ-
 մարտութենէ ոմանք ՚ի քննչաց : Ա իւ
 լալքանտօ համարեցաւ թէ երեսուն
 և երեք ասպարէզքն նշանակեալք ՚ի
 Յովսեպոսէ՝ զտարածութիւն Սիոնի
 և եթ ցուցանեն , առանց այլոց մնա-
 ցեալ մասանց քաղաքին : Խորհեցայ
 և հաշուեցի՝ զի ըստ այդմ վարկածոյ
 ջրջապատ Երուսաղէմի համեմատա-
 բար հարկէ լինել ասպարէզս եօթա-
 նասուն և հինգ : Եւ չափ ասպարիզի
 զնոյն առեալ՝ զոր ՚ի կիր արկաք ՚ի ճըշ-
 գրասել զերեսուն և զերիս ասպարէզն ,

բառ այսմ հաշուին ձողաչափք հինգ
 հազար և եօթն հարիւր : Սէճ ևս է
 տնտեղութիւնն՝ և թէ ոք խոտիւր ինչ
 ոչ գիտելով ընդ չափս ասպարիզացն՝
 զսովորական ասպարիզին առցէ զչափ-
 զի և այլքն ոչ քաջ ծանուցեալք են
 տա ամենեսեան մինչև ցոյսօր : Չափ
 այսր ասպարիզի հասուսցէ զչրջապատ
 քաղաքին ՚ի ձողաչափս եօթն հազար
 և երկերիւր , և աւելի ևս , որ է գող-
 ցես եռապատիկն ճշգրիտ չափուն :
 Ըրդ հարցանեմ . կարէ՞ այդչափ ձո-
 զաչափու ճշմարտիլ ՚ի վերայ տեղւոյն՝
 որոյ ճշմարտ և բուն սահմանք ծա-
 նօթք են ՚ի դրից տեղեացն և ՚ի բը-
 հական տրամադրութեանցն : Կարե՞մք
 որդեօք բաժանել զտեղի լերինն Սյու-
 նի յայժմու դրիցն , և այլուր փոխա-
 բերել : Ոչ ապաքէն ՚ի միջէ կողմա-
 նէ սահման կայ հեղեղատն կեդրոնի ,
 և ՚ի միւսմէ տեղին կառափման : Եւ
 Յովսէպոս ինքնին իսկ ցրէ զայդ վար-
 կած , որպէս բարւոք նշանակեաց ի-
 մաստուն և քաջ քննաբունն Ռէլան .

ասելով թէ շրջապատ գծի պաշարման
 քաղաքին 'ի Տիասուէ , զի պաշարեաց
 դէրուսաղէմ ողջոյն և ո՛չ զմի մասն մի-
 այն , էր երեսուն և ինն ասպարէզ :
 'ի ճիշդ չափ շրջապատի նախնւոյն Ե-
 րուսաղէմի ո՛չ կարօտիմք դիմախօսու-
 թեանց , որ սովորաբար 'ի գործ ամին
 յորժամ չափք ցուցեալք 'ի հնոց հա-
 կառակ գան դրու թեան իմիք . այն է
 ասել թէ վրիպակ թուանչանաց իցէ
 'ի բնագրին :

Ամի կրօնաւոր բազմահմուտ 'ի
 ստուար մատենին իւրում որ յաղա-
 գրս սրբոյ քաղաքին և տաճարին , ըզ-
 չափ շրջապատի քաղաքին հասուցանէ
 յասպարէզս վաթսուն . հիմն իւր ու-
 նելով զայս ինչ , զի էին շուրջ գրա-
 ղաքաւն աշտարակք հարիւր և քսան ,
 և սրահք նոցա . և մի 'ի նոցանէ պա-
 րունակէր տեղի տարածու թեան կան-
 գնոց երկերիւրոց , որ առնէ կէս աս-
 պարէզ : Աւարդարեւ այս թիւ կան-
 գնոց հեռաւորու թեան միոյ աշտա-
 րակին 'ի միւսմէն՝ աւանդի մեզ 'ի

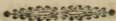
Յովսէպոսէ . այլ զի նոյն պատմիչ թը
 ւէ աշտարակս հարիւր վաթսուն և
 չորս յերիս այլ և այլ պարիսպս քա-
 ղաքին բաժանեալ , և յայս միջոց մը-
 տանէ նա՛ և տեղին որ բաժանէ զՍի-
 ան յԱքրայէ , և Աքրա ունէր միւս
 և սպարիսպ ներքին , և պարսպաւ բա-
 ժանեալ էր ՚ի Պէզէթայէ , դժուա-
 րին է յայսպիսի հիման վրայ կառու-
 ցանել ինչ վարկած : Այլ միշտ անըս-
 տուգութիւն բազում է յայսմ , թէ
 և արդի չափ տեղեաց ոչ ինչ հակա-
 ռակեսցի դրութեանդ : Այլ զայն և ս-
 արժան է նշանակել , զի իմաստուն
 մատենագիրդ առ ՚ի մէնջ նշանակեալ՝
 և ոչ իսկ իւրոց բանիցն համաձայնս
 խօսի , եթէ զհաշիւ նորա համեմա-
 տեմք գծագրութեան յատակին Երու-
 սաղէմի զոր աւանդէ մեզ : Քանզի ըս-
 տոյգ երևի եթէ ասպարէզքն զորս
 նայն ՚ի կիր տրկանէ՝ են սովորական
 ասպարէզք . զի ՚ի Ճառն յաղագս չա-
 փուց՝ զոր իբր նախաշաւիղ գնէ գը-
 րոց իւրոց , սահման տայ միայն միոյ

և եթ տեսակի ասպարիզի : Յայս չամ
 շրջապատ Երուսաղէմի ըստ հաշուին
 Լամեայ դոյզն ինչ աւելի քան զհինգ
 հազար վեց հարիւր և վաթսուն ձո-
 ղաչամիս թուի : Արդ ըստ յատակա-
 գծին զորմէ խօսեցօք , շրջապատ Ե-
 րուսաղէմի համեմատութեամբ կող-
 մանց քառակուսւոյ տաճարին է սը-
 սէս քառասուն և մի առ երկուք : Աւ-
 նոյն չամին աստիճանեալ՝ զոր դնէ 'ի
 պատկեր յատակագծին Երուսաղէմի ,
 'ի գործ ածի նա՛ և վասն պատկերի
 տաճարին , որոյ կողմունք համարին ի-
 բրբ հազար հարիւր և քսան սանա-
 չամք գաղղիականք : Աւստի և շրջա-
 պատ քաղսքին 'ի յատակագծի անդ
 հասանէ միայն 'ի քսան և երեք հազար
 սանաչամիս , կամ դոյզն ինչ աւելի քան
 զերեք հազար ութհարիւր և երեսուն
 ձողաչամիս , և այս վերածեալ յասպա-
 րէզ՝ լինին առ առաւելն ասպարէզք
 քառասուն և մի : Աթէ դիտեսցի և
 այս՝ զի յատակագիծ Լամեայ թուի
 համեմատ հայեցողական գիտութե՛ ,

և մասն տաճարին տեսանի հեռագոյնըս, յայսմանէ հեանի թէ որ յառաջակողմն սլատկերին են և մտաւորք՝ ստիպաւ պարտին գրաւել տեղի, և այսու առաւել և սկարծի շրջապատ քաղաքին: Վճագրութիւն յատակի քաղաքին՝ զոր ունիմք ՚ի Տէղհէյոյ, արւելեալ էր և Ղամեայ, տպագրեալ էր յայն աւուրս և ճանապարհորդութեանն մատեան Մասունորէլայ, և օրէն իցէ արդեօք իմաստնոյ առն յիւր զննութիւնս և եթ հաւատալ յամենայնի, և զոր ինչ արտաքոյ տեղեկութեանն մնայ՝ զոր ինքեան միայն սեպհական կարծէ, զայն ամենայն մերժել արհամարհանօք:

Չոր ինչ տեսանեմք յերկուս յայտասիկ մեծահռչակ մատենագիրս՝ որ միայն իմաստնապէս և խորին քննութեամբ պարապեցին ՚ի գրել զպարզապէն Երուսաղէմի, այս արդարացուցանէ՝ որպէս ինձ թուի, զոր ինչ ՚ի յառաջսբանութեան ճառիս այսօրիկ ասացաք, թէ տարածութիւն

քաղաքին չէր ճշգիւ սահմանեալ մինչև ցայժմ. և մատենագիրք կուտակու թեամբ բանից խօսեցան :



Գ Լ ՈՒ Խ Օ .

Չո՛ք փարածոթեան փաճարին :

ՄԱՌՆՏՐԵԼ՝ որ ետ մեզ զչափ երկայնութեան և լայնութեան մեծահաշակ մզկիթին կառուցելոյ 'ի անդուշ տաճարին, թուի մեզ ո՛չ քաջ միտքնել տարբերութեան երկուց տեղեացն, որ տեսանին 'ի Կճագրութեն Տեղհէյոյ : Օ՛րկայնութիւնն ասէ հինգ հարիւր և եօթանասուն քայլաչափս ըստ քայլից իւրոց . որ վերածեալ յիւրմէ 'ի ճշգրիտ հաշիւ ըստ բանիցն որ յաղագս շրջապատի պարտապին, լինի հինգ հարիւր և երեքտասան կանգուն անգղիական, որ է երկու հարիւր և քառասուն ձողաչափ :

Սակայն 'ի յատակագծին գտանեմք մի
 այն ձողաչափս երկերիւր և հնգետա-
 տան : Պատճառ վրիպակիս կարէ ծա-
 գիլ գոնէ ըստ մասին ինչ յայնմանէ՝
 զի Մառնտրէլ համարեցաւ զանկիւն
 տեղւոյս առաւել մօտ 'ի դուռն ա-
 նուանեալ սրբոյն Ստեփաննոսի : Այլ
 այս ինչ է մասնաւոր յիշատակի ար-
 ժանի , զի վրիպակդ ոչ ինչ իւրք ըս-
 տնանէ այնմ որ հայի 'ի շրջապատ քա-
 ղաքին : Օ՛ր ըստ նմին Մառնտրէլայ՝
 մասն սարսալին որ է 'ի միջոցի վերայի-
 շեալ դրանն , և անկեանն որ 'ի հա-
 բաւոյ արևելից քաղաքին , որ և է
 չափ տեղւոյն զոր սարագրէ մկկիթն ,
 գտանի ըստ մասնաւոր չափու ճանա-
 պարհորդիդ այդորիկ քայլաչափս վեց
 հարիւր և քսան , և ըստ նորուն հա-
 շուին այս չափ վերածի 'ի հինգ հա-
 բիւր յիսուն և ութ կանգուն անգ-
 ղիական , և ըստ մեզ՝ երկերիւր վաթ-
 սուն և երկու ձողաչափք՝ քանի մի բը-
 թաչափով սական : Արդ աստիճան
 յատակագծին թուի տալ երկերիւր

վաթսուէն և հինգ ձողաչափս, զոր թէ
 և ևս ճշգեսցուք՝ լինին ձողաչափք եր-
 կերիւր և վաթսուէն ըստ ճշգրիտ հա-
 մեմատուութեան աստիճանիս ընդ չա-
 փուէն աւանդելոյ ՚ի Մաուէնտրէլայ :

Ի համառօտուութեան արևելեաց
 աշխարհագրաց՝ զոր արար Ռընօտօ,
 և ցարդ ձեռագիրք կան յիմում ար-
 կեղ, երկայնութիւն գեանոյ մզկթին
 երուսաղէմի նշանակի ՚ի չափ եօթն
 հարիւր իննսուէն և չորից կանգնոց :
 Եւ չափ կանգնոցն է յայսմ չափ արա-
 բացւոց : Եւ զի մի առ այժմ ՚ի քըն-
 նութիւն չափու կանգնոյս պարա-
 պեալ հեռագոյնս ՚ի մերմէ խնդրոյս
 զարտուղի ելցուք, առ այժմ զբովան-
 դակութիւն առից զչափոյս այսորիկ,
 և յետ ճառելոյ զչափուց եբրայակա-
 նոց՝ տաց և զայսմանէ անդեկութիւն
 մանր՝ առանձին գլխով : Եւ յժմ շաա-
 լիցի ասել՝ զի անկասկածելի եղանակ
 ճանաչելոյ զկանգուէն սովորեալ յա-
 րաբացիս՝ է ՚ի համեմատութիւն առ-
 նուլ զմզմնն արաբացւոց : Սի մզմն

արաբացւոց պարունակէր կանգուենա
 չորս հազար . և զի 'ի չափու երկրին
 որ առաւ յաւուրս էլ Մամուն խա-
 լիֆէին՝ միջոց միոյ աստիճանի սյտու
 մղոնաւ չափեալ հաշուեցաւ մղոնք
 յիսուն և վեց և երկու երրորդք . յայս-
 մանէ հետև ի զի մղոնն արաբացւոց է
 հազար և վեց ձողաչափ , հաշուեալ
 զաստիճանն յիսուն և եօթնհազար ձու-
 ղաչափ . զի մի հարկ լիցի մանրակրկիտ
 խուզողութի առնել 'ի վերայ աստի-
 ճանացն աշխարհագրականոց և չա-
 փու նոցա : Արդ հազար կանգունք ա-
 րաբացւոց՝ են հաւասարք երկերիւր
 և յիսուն ձողաչափից , և ինն ոտնա-
 չափից . այլ մեք առ այժմ կարեմք
 զոտնաչափսդ արտաքոյ մերոյ հաշուիս
 թողուլ : Այլ փոխանակ եօթն հարիւր
 իննսուն և չորս կանգնոց առեալ ըզ-
 բորրական թիւն ութ հարիւր՝ ելա-
 նեն անխէս հաշուով ձողաչափք եր-
 կու հարիւր : Աստի համար երկերիւր
 և երեքտասան ձողաչափից որ 'ի գը-
 ծագրութենէն երուսողէմի առան ,

յորում ամենայն վայրքն նշանագր-
րեալք են, առաւել ընտրելի է քան
զհաշիւն որ 'ի մեծադոյն ևս չափ ձը-
գեալ տանի զմեզ :

Ըստ նորուն Մատենորէլայ՝ լայ-
նութիւն գեանոյ մզկթին է երեք հա-
րիւր եօթանասուն քայլաչափ, որ է
հարիւր յիսուն և վեց ձողաչափ, և
սոնաչափք չորք և կէս : Արդ՝ չափ գը-
ծագրութեանն հասանէ իբր 'ի ձո-
ղաչափս հարիւր եօթանասուն և եր-
կու : Այլ զայս ինչ գիտել արժան է
սասանօր, զի զոր ինչ աւելի հաշուեալ
էր Մատենորէլ 'ի լայնութեանն՝ կու-
րուսանէ զայն 'ի հաշուել ղերկայնու-
թիւնն, և յայսմանէ օրինօք իմաստա-
սիրեմք թէ տարբերութիւն հաշուին
Մատենորէլայ է ոչ 'ի գումարելն, այլ
'ի բաժանել անդ զթիւն գումարեալ
յերկայնութիւնն և 'ի լայնութիւնն :
Այլ թուի թէ շինուածք կցեալք 'ի
չրջապատ որմ մզկթին 'ի ներքս 'ի քա-
ղաքին առաւել դժուարին գործեցին
առնուլ զչափ չրջապատի տաճարին

քան զքաղաքին : Այլ նոյն ինքն իսկ Մառնարէլ խոստովան լինի թէ արտաքուստ կողմանէ հարեանցի և եթ հաշուով եգիտ զայս թիւ : Այլ զի 'ի վերայ այսր նիւթոյ մանր 'ի քննութիւն մտանեմք, ծանխցի այս ինչ, զի զամենայն պարագայս որոշակի աւանդեալս 'ի գիրս՝ ճշդիւ զննեմք, և ոչ ինչ ծածկեմք և ոչ ինչ յաւելու մք 'ի հաշիւն զոր տամք աստանօր :

Առանձին մեծարանօք յարգեալ է մզկիթն որ յարաբացուոց անտի շինեալ է 'ի վերայ տեղւոյն տաճարին, Կօմէր առեալ զԵրուսաղէմ 'ի հինգետասան ամի հիճրէթին, այն է՝ յամի Տեառն 637, էարկ զհիմն մզկիթիս, զոր բաղում զարդուք պճնեալ զարդարեաց խալիֆէն Ապտիւլ Մէլիք որդի Մէրվանայ : Սու համմէտականք այնչափ պատուեն զայս տեղի, զի զուգափառ համարին տաճարին Քեապէի որ 'ի Մէքքէ՝ և կոչեն Ել-աքսա, որ է ծագ կամ ծայր, առ որոշումն 'ի միւս մէ տաճարէն : Այլ երևի թէ մասնաւ

ւորապէս խնամ կալան 'ի մէջ շինուա-
 ծոց մզկթին փակել զբովանդակ տեղի
 Սողոմոնեան տաճարին , որպէս ասէ
 Կովիոս 'ի ծանօթութիւնս իւր 'ի վե-
 րայ աստղաբաշխութեանն Ալֆէրկա-
 նայ , (Թղ՛ . 156) : Փոկաս ճանապարհ-
 հորդ՝ զոր վերագոյնդ յիշեցաք ուրեք ,
 և գրէր յերկոտասաներորդ դարին ,
 յայս կարծիս է յայտնապէս , թէ բո-
 վանդակ գետինն որ շրջապատէ զտա-
 ճարն՝ է գետին հնոյ տաճարին . բա-
 լէ՛ծն Գոմ Բղա՛լոմ նաո՛մ Կա՛թէփօն : Եւ
 թէպէտ կործանեալ էր տաճարն , բայց
 զհետսն գտանել չէր ինչ անհնար . ճա-
 նաչէր գոնէ տեղի մեծակառոյց շին-
 ուածոյն կանգնելոց 'ի հաւասարու-
 թիւն կողմանց տաճարին և 'ի փակել
 ամբողջ զգետինն . և տեղի նոյն իսկ
 տաճարին՝ որ էր 'ի վերայ լերինն Մօ-
 րիայ : Չորեքին կողմունքն յորս բա-
 ժանէր շրջապատ տաճարին՝ հայէին
 'ի չորս գլխաւոր կողմունս աշխարհի :
 Օանօթ էր և այս՝ զի մուտք տաճա-
 րին հայէր յարևելս , և սրբութիւն

որբու թեանցն էր 'ի հանդիսակողման
նրն յարեմուտս : Յայսմ համեմատու
թիւն էր դրից տեղւոյ տապանակին .
և յայս ամենայն զոր ասացաքս՝ երկ-
բայելի ինչ ո՛չ գոյ : Արդ չորից կող-
մանցն դիրք մինչև ցայսօր տեսանի և
'ի շրջապատ պարսպի մզկթին որ 'ի տե-
ղւոջ տաճարին . որոյ կողմանքն տար-
բերու թեամբ ժի՛ կամ ժի՛ աստիճա-
նաց միայն խոտորին յարեւելից , որպէս
տեսանի 'ի կողմնացուցէն նկարելոյ 'ի
գծագրու թեանն Տէղհէյայ : Աւ թէ
և համարեսցուք թէ գծագրու թեանս
կողմնացոյց նկարեալ է ըստ ցուցանե-
լոյ մագնեստիս քարին ունելով զհիւ-
սիս , ուստի հարկաւ խոտորեալ ինչ
է իւրիք յարեմուտս կոյս , և թէ այս
դիրք չէ ամենայնիւ ճիշդ և անլրէս ,
այսու ամենայնիւ առուել ճշգրիտ
յարեւելս գարձեալ գտանի մի 'ի կող-
մանց տաճարին : Ի գիրս Սանտիսայ
ճանապարհորդի Անգղիացւոյ գտանի
փոքրիկ յատակագիծ մի Երուսաղէմի .
որ թէպէտ չունի 'ի մանուկնս զնոյն

Ճշգրտու թիւն գծագրու թեանն Տէր
 հէյայ, սակայն ընդ հանրապէս համա-
 ձայն նմին գնայ : Այլ ըստ հողմացոյց
 սրտկերին նշանակելոյ ՚ի յատակագը-
 ծին Սանտիսայ մէն մի ՚ի կողմանց քա-
 ռակուսւոյ տաճարին ուղղակի հայի
 ՚ի կողմունան նշանագրեալս հիւսիս,
 արեմուտք, հարաւ, արեւելք : Այլ
 թուի թէ գուցէ համեմատու թիւն
 ինչ հաստատեալ ՚ի կողմանս եբրայ-
 ական տաճարին, որով յաւէտ կանո-
 նաւոր քառակուսի ձեանայր տաճա-
 րն նախնի քան զտեղի արդի մզկթիս :
 Հաւանեալ են ամենեքեան, զի ըստ
 չափուն որ ՚ի մարգարէութեանն Ե-
 ղեկիէլի, մէն մի ՚ի կողմանց տաճարին
 թուին կանգունք հինգ հարիւր : Այլ
 թէպէտ ՚ի բնագրին յեբրայեցւոց փո-
 խանակ կանգնոյ գնի գաւաղան, և ՚ի
 Վուլիադա անուանեալ լատին թար-
 դմանութեան տատուածաշնչին գրի
 Քալամուս, որ է եղեգն, սակայն ակն-
 յայտնի է վրիպակն. զի Քալամուս մի
 պարունակէր վեց Քաղի'րուս, կամ

կանգուն : Այլ և զի յունական թարգմանութիւնն արարեալ արդեօք 'ի հաւատարմագոյն բնագրէ՝ յայտնապէս ասէ , Դիւիս Բէնդաքոսիօս , կանգունս հինգ հարիւր : Ապապի Եէհուտա հեղինակ Միզնա գրոցն , որ ժողովեաց զհրէական աւանդութիւնս 'ի վերայ տաճարին , մինչդեռ ոչ շատինչ աւուրք անցեալ էին 'ի կործանմանէ նորա , զի կեայր 'ի ժամանակս Անտոնինոսի Պիոսի , և սա համաձայն այլոցն գնայ . 'ի մասնաւոր ճառին աւուանեալ Միքքօթ , կամ չափ : Այս անմարթ է յերկբայս լինել յաղագս չափու տարածութեան տեղւոյ տաճարին :

Այլ և ս զննութիւն է մեզ առնել աստանօր , զի այս չափ ոչ կարէ ընուլ չասեմ զերկոյնութիւնն , սյլ և ոչ իսկ զլայնութիւնն կամ զկարճագոյն չափ գետնոյ մզկթին , թէ և երկար քան զիրաւն համարեացուք զչափ կանգնոցն նշանակելոյ : Իանք Եզեկիէլի ստիպեն զմեզ զայս չափ կանգնոյ

սովաւ չափին անսրակաս և անյաւել
 ուած լրութեամբ : Այլ այս ինչ հա
 ւանելի թուի մեզ յոյժ , զի Խորայե
 լացիք՝ որ ՚ի զարմէ միայ նախահօր ա
 ճեցեալ եղեն ազգ՝ մինչ կային յեգիպ
 տոս , և պարսպեցին իսկ ՚ի հասարա
 կաց գործս աշխարհին , ՚ի նոցանէ ա
 ռին զչափն զոր ՚ի գործ ածէին ՚ի չափ
 մունս իւրեանց : Այլ նախ քան զայս
 նահասպետք ազգիդ ոչ ինչ շինուածս
 կառուցեալ , և ոչ տեղի հաստատուն
 կալեալ ՚ի ժառանգութիւն , ասելի է
 թէ չէին նոցա ինքնուրոյն չափք մաս
 նաւորք որ պիտեսցին ՚ի ճշդիւ բա
 ժանել զերկիրն . զի այսպիսեաց իրաց
 գիւտ ՚ի հարկէ գործածութեանն ե
 մուտ : Մովսէս հրահանգեալ յուս
 մունս եգիպտացւոց՝ ՚ի չափական գի
 տութէ ազգին այնորիկ առնոյր հար
 կաւ զամենայն կարևորս ուսմանցն զո
 ըրս գիտէրն : Իցէ այս որպէս և է .
 սակայն այս ինչ արտաքոյ ամենայն երկ
 բայութեան է , զի գործածութիւն
 եգիպտական Տէրաափն ուսուցանէ

մեզ թէ չէ՛ մարթ առաւել և ս երկոյ-
 նու թիւն տալ անուանեցելու մն կան-
 գունն : Այսիվէս առեալ զչափ Տէրաա-
 ին 'ի վերայ նեղոսաչափին որ 'ի քա-
 ղաքն Եգիպտացւոց՝ համեմատութի-
 չափէ ընդ անգղիական սանաչափիցն .
 և զսանաչափս զայս բաժանելով 'ի մա-
 սունս հազար՝ մի կանգունն լինի հա-
 ղար ութ հարիւր և ութսուն մասն .
 այն է՝ զի պարզագոյնս խօսեցուք .

1 $\frac{880}{1000}$ սանաչափ անգղիական : Այլ հա-

մեմատելով զանգղիական սանաչափն
 ընդ գաղղիականին՝ ըստ որում անգ-
 ղիականն յաւելու քան զգաղղիականն
 վեցերորդաւ միով գծաչափու , որում
 որ յառաջ քան զմեզ եկին՝ ոչ քաջ միա-
 եղին , Տէրաան հաւասարի քսան և
 կէս բթաչափուց ըստ գաղղիական ոտ-
 նաչափիցն ճշգութեան : Արդ հինգ
 հարիւր կանգունք բաժանեալ 'ի վե-
 րայ չափու եգիպտական Տէրաային ,
 առնեն տասն հազար երկու հարիւր
 և յիսուն բթաչափս . որ լինի սանա-

չափք ութ հարիւր յիսուն և չորք .
 կամ հարիւր քառասուն և երկու ձող
 և երկու ոտն : Աւստի բարւոք հիմն
 ունիմք յասել թէ չափ տաճարին նը-
 ւաղ է քան զտարածութիւն գեանոյ
 մզկիթին . զի այս չափ մչ հասանէ և
 ոչ իսկ ՚ի չափ գեանոյն՝ որոյ նուաղ
 է տարածութիւն , այն է՝ շահաւասա-
 րի և լայնութեանն : Այլ զն լինէր՝
 եթէ ոչ կամէաք չափ զնոյն տալ եք-
 րայական կանգնոյն՝ որ ինչ է եզիպ-
 տական Տէրային , անձուկ չափ մը-
 տածելով ՚ի նմին , ըստ որում կան-
 գուն :

Սակայն և յայս ինչ միտ գնել ար-
 ժան է , զի կատար լերինն Յօրիայի
 յարուեստէ ստացաւ զնոյն հարթու-
 թիւն գեանոյն՝ որ այժմ տեսանին ՚ի
 նմին . և ըստ այսմ մտածութեան գը-
 ժուարաւ ոք արդեօք հաւատասցէ
 եթէ յետինք յաւելին ինչ ՚ի վերայ
 աշխատութեան Հրէիցն : Օ ՚ի այս աշ-
 խատութիւնք թողեալք երբեմն՝ և
 ասպա վերստին սկսեալք , տևեցին ցյո-

լով հարիւրեակա ամաց . որպէս պատ-
 մէ Յովսէպոս : Այլ ութանկիւնի շի-
 նուած տաճարին Տաճկաց ունելով ձու-
 դաչափա իբր քառասուն և հինգ՝ ըստ
 կանգնաչափ գաւազանին որ ՚ի գծա-
 գրութեանն , բաժանգակու թիւն ներ-
 քին վայրացն վահելաց ՚ի մզկիթին լի-
 նելով քառակուսի ձողաչափա իբր հա-
 րիւր , շկարծեմք թէ մուհամմէտա-
 կանաց իցէ ինչ պատճառ օրինաւ որ
 տարածել տանիլ զարտարին պարիսպն
 անդր քան զսահմանն զոր Հրեայք գը-
 րուեցին՝ յազթական գոլով ՚ի վերայ
 բնութեան : Ամենայնիւ իրաւունս ու-
 նիմք ՚ի համարել թէ գեախնն որ կը-
 ցորդ է այժմ մզկիթին , կատարելացէս
 կցորդ էր և հնոյ տաճարին . և սնա-
 պաշտու թիւն մուհամմէտականաց ոչ
 ինչ կամեցաւ ՚ի գեանոյ աստի կորու-
 սանել , և ոչ իսկ տարածել զշինուա-
 ծըն՝ նոր գեախն հայթհայթելով : Այ-
 մի ՚ի բաժանել անդ իւրում պմառու-
 նըս տաճարին՝ որոշեալ և զասու-
 ցեալ զորահն հեթանոսաց ՚ի սրահէ

Հէբրայեցւոց, յորում անհամաձայն
 գտանի Վիլլուրանտեայ, համարեցաւ
 թէ այս սրահ հեթանոսաց արատքոյ
 էր տեղւոյն զոր չափեաց Եղեկիէլ :
 Արդ թուի թէ քննութիւնն զորմէ
 այժմ իսկ հանդերձեալէ մեր բուռն
 հարկանել, նպաստէ դրութեանդ . և
 այս վարկած ցուցանէ թէ առ ինչ
 պիտէր գեռինն համարեալ աւելորդ :
 Աիկդ Քօզ 'ի բանս իւր որ յազագս
 տաճարին, 'ի մէջ բերէ բանս 'ի Թալ-
 մուտ գրոց իբր յաւելուած եղեալ
 գլխոյն մակագրելոյ Միտտօթ, յորում
 ասէ թէ չափ լերինն Մօրիա աւելի
 քան զհինգ հարիւր կանգունս էր :
 Այլ որ ինչ յաւելոյր քան զասացեալ
 չափ կանգնոյն՝ չհամարէր սուրբ իր-
 րև զայն տեղի որ պարփակէր 'ի չա-
 փուն : Այս հրէական աւանդութիւնն
 երկու ինչ ցուցանէ . մի՛ զի տեղի լե-
 րինն Մօրիա աւելի էր նա՛ և քան ըզ-
 չափն զոր ցուցանէ Եղեկիէլ, զոր և
 մեր ասէաք թէ չափ այժմու տեղւոյն
 մեծ է : Արկրորդ՝ զի յաւելեալն 'ի չա-

փոյ աստի ոչ իմանի պատշաճասլէս
 զայլմէ տեղւոյ, քան զտեղւոյն որ տը-
 ուաւ կամ թողաւ հեթանոսաց, որ
 ՚ի յարգել և ՚ի պաշտել զաստուածն
 Խորայէլի գային երբեմն ՚ի տաճար նու-
 րա, այլ ոչ մտանէին ՚ի կարգ ճշմա-
 րիտ երկրպագուաց: Այս ամենայն
 կարի ՚ի դէպ գոյ գրեցելու մն ՚ի մե-
 տասաներորդ գլուխ գրոցն յայանու-
 թեան, ուրանօր սուրբն Յովհաննէս
 հրաման ընկալեալ Աստուծոյ չափել
 զտաճար նորա, «Տուաւ ինձ եղէգն
 ո՞նման գաւազանի, և կայր հրեշտա-
 ո՞կրն և ասէր ցիս, արի՛ և չափեա՛
 ո՞ զտաճարն Աստուծոյ և զտեղանն և
 ո՞ զերկրպագուսն որ ՚ի նմա՞»: Յա-
 ւելլու յետ բանիս, «Այլ զգաւ ի թն
 ո՞ որ արտաքոյ տաճարին՝ թող զնա և
 ո՞ մի չափեր, զի տուեալ է զնա հե-
 ո՞ թանոսաց»: Այս բան՝ «մի չափեր»,
 ցուցանէ թէ ՚ի չափ տաճարին հնար
 էր և պարտ իսկ էր ամփոփել և հա-
 մառօտ զհաշիւն ցուցանել քան որ
 չափ էր բովանդակ տարածութիւն

գևտնոյ տաճարին : Իսկ նախընթաց
բանն , « և զգաւ ի թն որ արտաքոյ տա-
ճարին » , ծանուցանէ թէ էր և այլ
տեղի յաւելեալ ՚ի չափեալն . և զայն
ևս թէ առ ինչ սահմանեալ էր տե-
ղին , « զի տուեալ է զնա հեթանո-
սաց » : Այս տեղիս գրոց յայանու-
թեան կարէ ունիլ իմաստ բացարձակ
համեմատեալ ծանօթութեանն զոր
ուներ սուրբն Յովհաննէս յաղագս
տաճարին Երուսաղէմի . թէպէտ և ոչ
զայն ժխտեմք՝ զի խորհուրդ և այլա-
բանութիւն փակի յայդ ամենայն ա-
սացուած , զորմէ մեկնչաց է խօսիլ :
Յովսէպոս , որ եռապատիկ պարիսպս
ընծայէ տաճարին , յայտնի իսկ տայ
մեզ գուշակել սովաւ երիս տեղիս զա-
տուցեալս ՚ի միմեանց : Ալ սովաւ է
իմանալ , զի բաց ՚ի սրահէ հեթանո-
սացն և ՚ի սրահէ Իսրայէլացւոց՝ զու-
րոց անմարթ է յերկբայս լինել , հար-
կաւ ընդ ունիլ պարտէ և երբորդ տե-
ղի , սրպէս յայտնի լինի այժմ :

Այսմի՛ որ զճարտար գիտութիւնն

իւր յարուեստ շինուածոց ՚ի դէպ
 պատշաճեաց ՚իստորագրութեան տա-
 ճարին, զհինգ հարիւր կանգնոց չա-
 փրն վերագրելով պարսպի սրահին Կա-
 րայէլացւոց, և նոր իմն սրահ ցու-
 ցանելով մեզ ՚ի համեմատութենէ մա-
 սանց տաճարին, բերի այնու ընծայ-
 ել ամբողջ պատկերագրութեան տե-
 ղւոյ տաճարին շրջապատ կանգունս
 իբրև երկու հազար վեց հարիւր և
 քսան ըստ չափու եբրայական կան-
 գնոց: Այս չափ կանգնոց ըստ վերոյ
 գրեալ համեմատութեանն տան եօթն
 հարիւր քառասուն և վեց ձողաչափս:
 Արդ յուշ լիցի մեզ զի երկայնութիւն
 գետնոյ մզկթին Երուսաղէմի առեալ
 ՚ի գծագրութենէ անտի քաղաքին՝
 հասանէ իբրև յերկերիւր և ՚ի հըն-
 գետասան ձողաչափս, իսկ լայնու-
 թիւնն իբր ՚ի հարիւր եօթանասուն
 և երկու: Բազմապատկեալ զմէն մի ՚ի
 թուոցդ երկուք, և լինի գումարն՝ ձո-
 ղաչափք եօթն հարիւր և եօթանու-
 սուն և չորս: Աւ յայտմանէ յիսնե-

ըորդ մի նուազել պարտ է, այսինքն՝
 ձողաչափս հնգետասան կամ վեչտա-
 սան, առ ՚ի պատշաճել զայս չափ ընդ
 բոլոր չափու շրջապատին Երուսաղէ-
 մի : Այլ ըստ այսմ մնան չորեքտասան
 ստնաչափք՝ աւելի կամ պակաս, ՚ի հա-
 շիւ շրջապատի գետնայն՝ որ է կցորդ
 տաճարին : Արդարև Լամի զչափ չո-
 րից կողմանցն հաւասար միմեանց դը-
 նէ, հաւասարակողմն համարելով ըզ-
 շինուածն, ուր աեղին ցուցանէ ըզ-
 տարբերութիւն չափու միոյ կողմանն
 ՚ի միւսմէն : Այլ ս՝ ոչ գիտէ՝ զի այդ
 ենթադրութիւն Լամեայ ոչ այլ ուս-
 տէք ունել կարէ զհիմն հաստատու-
 թեանն, բայց զի հետևութիւն կամ
 կրկնութիւն է այնր չափոյ որ սեպ-
 հականն էր տաճարին զատուցելոյ յար-
 տաքին սրահէ հեթանոսաց : Այլ զի
 և ոչ մի ինչ ՚ի հանդամանաց արդեանց
 իրացն արդարացուցանէ զասացեալ
 կրկնութիւնդ կամ զհետևութիւնդ,
 որ առաւել հաւանելի թուի երևա-
 կայութեան մտաց, քան յարմար դրից

տեղւոյն , վասն այսորիկ ոչ պարտիմք
ճշգրիտ համարիլ զայս :

Օճնուցեալ այսու օրինակաւ ըզ-
չափ տարածութեան տաճարին , ոչ
սակաւ զարմանս ածէ 'ի մեզ այն , զի
ասացեալքն 'ի Յովսէպոսէ բնաւին
անհամաձայնք գտանին ճշմարիտ չա-
փուն : Չէ մարթ իմանալ թէ զիարդ
այս պատմագիր , որ յամենայն դէպս
գուն գործէ փառաւոր և մեծ ցու-
ցանել զգաղափար շինուածոյ տաճա-
րին , և իրաւամբ , յայսմ նուազ յոյժ
տայ զչափ տարածութեանն քան ըզ-
բուն զարդար չափն : Ասղմունք քա-
ռակուսւոյ տաճարին բաղդատին եր-
կայնութեան ասպարիզի միոյ , և յայ-
սրմ թուի սխալեալ , զկէս տրամագր-
ծին իբրև տրամագիծ ամբողջ ասնը-
լով : Այլ սյլուր զչրջապատ ողջոյն գեաւ
նոյն , 'ի միասին առեալ և զանտոնեան
աշտարակն որ 'ի հիւսիսոյ արեմտից
անկեանն կայր պարսպի տաճարին , հա-
մարի ասպարէզս վեց : Ասրէր փոխա-
նակ գրելոյ Ա՛յս , վեց , գրել Տէ՛յս , տաւ

սըն, 'ի կիր առեալ զչափ ասպարիզին որ նմա է սեպհական 'ի չափել զշրջապատ Երուսաղէմի . զի տասն ասպարէղք ըստ այնր չափու առնենն եօթն հարիւր և վաթսուոն ձողաչափս . և այս իսկ է արդարապէս միջինն յամենայն հաշիւս զորս տեսաք :



ԳԼՈՒԽ Լ .

Չոք երկայնութեան ըստ Եբրայեցոց :

ԱՆՃԱՆ տայ ճառիս խօսելով ինչ և զչափուցն զոր 'ի գործ ամէին Եբրայեցիք 'ի չափմունս տեղեաց : Լ, և այս բնուած թիւնք այնպէս սերտիւ կատակցին ընդ վերոգրելոցդ, զի և 'ի բազում իրս ասպարցանենն զճշմարտութիւն բանիցն : Այն ինչ երկբայելի երևի, զի կանգունն ըստ Եբրայեցոց ասացեալ Աճ, և գրեալ գրովքըն ՝ Լ, Գ, Կ, իսկ 'ի բաղդէա-

կան լեզուին Աֆէլէ, ըստ յուներն Բի-
 իիս, յորմէ և արեմտեան կողմունքդ
 Բիս, Բիս, և այլով անուամբ ըստ յու-
 նաց Օլէնի, յորմէ լատինն Ռ-նա, այս
 կանգուն է չափ ինչ նախնական, զոր
 ամենայնիւ հարկէ մեզ ստուգել: Չա-
 վըն որ ցուցաւ վերագոյնդ ՚ի սակի
 տարածութեան գետնոյ տաճարին,
 թուի սրտաշաճաւոր յոյժ գոլ, և այս
 նպաստէ մեզ մեծապէս: Տեսցուք
 եթէ հնար իցէ մեզ զնոյն և այլուր
 ճշգրտել, կամ թէ գուցէ այլ եղա-
 նակ չափելոյ զերկայնութի կանգնոյն:

Եթէ հաւանեսցուք բանիցն զոր
 ասէ Ռասպպի Կոստլիաս ՚ի վերայ կար-
 ծեացն Մայմոնիդեայ, կանգունն եբ-
 րայական համաչափ գայ կանգնոյն զոր
 ՚ի գործ ածեն ՚ի Պօլօնիա: Եւ Քրմպը-
 լընտ եպիսկոպոս Բէթերպօրուկայ ՚ի
 համեմատութի ասաի հետե եցուցա-
 նէ թէ՛ մի կանգունն է քսան և մի բը-
 թաչափ անգղիական, և եօթնհարիւր
 երեսուն և հինգ հազարորդբ միոյ բը-
 թաչափի, որ է 21 $\frac{735}{1000}$ բթաչափ որ-

պէս ասէ Առաքու թնօք 'ի ճառն յազազս կշռոց, դրամոց և չափուց. և առնէ այս ըստ գաղղիական չափուն իբր 20 բթաչափ և հինգ գծաչափ 'ի վերայ սոնաչափին Փարիզու. և միով գծաչափու և եթ տարբերի 'ի Տէրասայէն կամ յեգիպտական կանգնոյն :

Այլ գոյ միւս և ս ճշդագոյն եղանակ գտանելոյ զչափ կանգնոյն Հրէից. զոր չյիշեմ թէ ոք յորոց յառաջ քան զմեզ աշխատասիրեցին յայս՝ ամեալ իցէ 'ի քննութիւն, թէպէտ քան զայլս առաւել անհակառակելի է. և է այս : Համաձայնին Հրեայք 'ի չափել զճանապարհ շաբաթուն՝ կամ զչափ ճանապարհին զոր օրէն էր նոցա ընթանալ յաւուրս շաբաթուց, առեալ 'ի պատու իրանէ սասն և վեցերորդ գրելոյ Ելից գրոցն, համար 30. « Այլ ոք » ելանիցէ 'ի տեղւոջէ իւրմէ յաւուրըն բըն եօթներորդի » : Այլ համաձայնին ասել թէ այս ճանապարհ ձգի մինչև յերկուս հազար կանգունս : Հետևինակ քաղդէական մեկնաբանութեն

յայտնաբանէ զայս 'ի բացատրել իւ-
 րում զվեցերորդ տուն առաջին գլխոյ
 գրոցն Հռութայ : Օայս չափ հաստա-
 ակէ և Եկումննիսս վկայու թեամբ Որո-
 գինեայ . զի ասացեալ թէ մղանն հա-
 ւասար էր ճանապարհին շաբաթուց ,
 յաւելու թէ պարունակէ Տի-ի-ի-ի-
 Բի-ի-ի-ի . կանգունք երկու հազար : Ղա-
 ուրն յաղագս չափուց Հրէից՝ շարու
 գրեալ 'ի սրբոյն Եպիփանէ , որ 'ի հը-
 րէութեան ծնեալ 'ի Պաղեստին՝ հար-
 կաւ քաջ գիտէր զերսդ զորոց բանքս
 են , ուսուցանէ մեզ թէ շաբաթու
 ճանապարհն է վեց ասպարէզ : Աւ-
 կանգնոյն կամեցեալ յաւէտ քան նը-
 ւազ տարածութիւն տալ՝ լաւագոյն
 է աստանօր զսովորական ասպարէզն
 իմանալ , ըստ որոյ ութ ասպարէզք
 առնեն մի մղան հռովմէական . և թուի
 իսկ թէ 'ի յեաին ժամանակս այս չափ
 ասպարիզի առաւել 'ի գործածութե-
 ւոյն քան զայլն : Չափ այսր ասպա-
 րիզի սահմանեալ յիննսուն և չորս
 ձողաչափս և յերկուս օանաչափս և

յու թ բթաչափս , այս թիւ բազմաւ պատկեալ վեցիւ՝ տայ ձողաչափս հինգ հարիւր և եօթանասուն , և չորս ոտնաչափս : Ալ զայս գումար բթաչափուց բաժանեալ յերկուս հազար մասունս՝ մէն մի ՚ի մասանց աստի լինի 20 $\frac{2}{3}$ բթաչափ : Արդ՝ հաշուոյս արտագրու թիւն թուի յատկասէս յայս արարեալ՝ զի ստուգեսցէ զմերս որ ՚ի վեր անդր գուշակու թիւն յաղագս չափուս : Արդ զննչ սրակաս իցէ , զի հաշիւն զոր ցուցաք վերագոյնդ , չիցէ ճշդիւ նոյն ընդ այնմ զոր յառաջագոյն ասացաք յաղագս եբրայական կանգնոյն . համարեալ զնա նոյն լինել ընդ Տէրաային կամ ընդ եգիպտական կանգնոյն : Տարբերու թիւն գծաչափի միոյ և յիսներորդի միոյ ո՞չ ասպքէն յայսպիսի համեմատու թիւնս առ ոչ ինչ է համարելի : Թո՛ղ զի տարբերու թիւնն ՚ի սակի ամբողջ պարագրելոյն չհասանէ ՚ի մասն մի յերկերիւր մասանց , առ ՚ի զայս տարբերու թիւն մեծ ինչ վերիտակ ՚ի ճիշդ չափմանն համարելոյ

հարկ էր ստուգիւ գիտել՝ թէ վեց
ասպարէզք առնեն ամբողջ երկու հա-
զար կանգուես, ոչ ինչ իւրիք առաւել
կամ նուազ: Սակայն անսպասեհ է մեզ
գնել և սրբոյն Եպիփանու, որ ՚ի բա-
լարական հաշուին զվեց ասպարէզն ետ
փոխանակ երկու հազար կանգնոց, ան-
տես արարեալ զյաւելուած երեսնե-
րորդի չորրորդի մասին միոյ ասպարի-
զի, որ առնէ ոսնաչափս վեչասան
կամ եօթնուտասն:

Աբրայեցիք ունին չափ մի տեղւոյ,
սրում բաց յանուանէն Պերաթ՝ զոր
մեկնիչք յատուկ անուն համարին սյ-
սքր չափու, կոչեն նա և միլ, և գրեն
զրովքն թժ, Եօք, լամեք. որոյ բազմա-
ւորակականն լինի թլին: Աւ թէպէտ
չկարեմք յերկբայս լինել զի այս ա-
նուն ՚ի Հռովմայեցւոց բարբառոյ անց
առնոսա, սակայն ոչ ինչ կասեցուցա-
նէ այս զմեզ յասելոյ թէ առ Հրեայս
մին չունի որոշ սահման ինքնուրոյն,
որ հաշուիցի ըստ չափու երկու հա-
զար կանգնոց. և յայս վերածի բան

Եկու մենիոսի զոր վերագոյնդ յիշե-
ցաք : Ի յօլով տեղիս գրոցն Ճէմարայ՝
զորս 'ի մէջ առնու Ռէլան ('ի Պաղես-
տինն , Հափ . Ա . Թղլ . 400 .) ուսանիմք
զի Հրեայք զմիլն համարեն եօթն և
կէս ասպարէզ : Եւ ասպարէզն կոչի
առ նոսա ռիյ , (գրովքն ռէս , եօփ , յա-
Ռէի .) և 'ի բազմաւորականն ռիյին :
Այլոս Ճէլիոս ('ի գիրս Ատտիկեան
գիշերք , Հափ . Ա . Գլ . 1 .) զասպարէ-
զըն անուանէ լատիներէն Քոռոի Իու-
լմ , որ է տեղի արշաւելոյ : Չորք
միլք ըստ եբրայեցւոց 'ի մի հաշ-
ուեալք՝ կոչին յեբրայական լեզուին
Բէրյէհ . (գրովքն Բէ , ռէս , յաՌէի , հէ ,
ըստ մեզ՝ փարսախս .) յԱսորի լեզուին
Բարաս նշանակէ տարածել , և Բարսահ՝
տարածութիւն : Եւ այնչափ հաւա-
նելի է ասել թէ այս բառ յԱսորոց
լեզուէն էանց յեբրայականն , զի յա-
ւէտ ընտանեցաւ բառդ առ Եբրայե-
ցիս առ ժամանակօք բարեւրական գե-
րութեանն : Ռէլան 'ի վերայիշեալ
գիրսն (Թղլ . 397 .) ածէ 'ի մէջ բան

մի 'ի Թաղմուտ գրոց , ուր յայտնի
բանիւ եբբայական միլն սահմանի յեր-
կու հազար կանգունս , և փարսախն՝
չորք միւք , կամ ութ հազար կան-
գուն : Արկու հազար կանգունք հաշ-
ուեալք ըստ ճիշդ չափու Տէրասյից՝
սունեն հինգ հարիւր վաթսուն և ինն
ձողաչափ , երկու ոտնաչափ և ութ
բթաչափ : Այլ զայս գումար բազմա-
սրահեալ չորիւք , մի փարսախն լինի
երկու հազար երկերիւր եօթանու-
սուն և եօթն ձողաչափ , չորք ոտնա-
չափք և ութ բթաչափ : Այս չափ գը-
րեթէ ոչ իւրք տարբերի 'ի գաղղիա-
կան փարսախէն՝ զոր նոքա անուանեն
Լիօ , որ է երկու Լիօ նախնի Գաղ-
ղիացւոց . և մի աստիճան աշխարհա-
գրական ըստ այսմ չափու հաշուի ճըշ-
դիւ քսան և հինգ Լիօ :

Իմաստունն Ռէլան համարելով թէ
միլն եբբայական չիցէ ինչ աւելի կամ
սրահաս քան զհռովմայական միլոնն , և
զերկուս հազար թիւս կանգնոց որ 'ի
միումն , հաւասար չափեալ հինգ հա-

զար ոսնաչափից 'ի միւսումն, զվի կան-
 գունն համարի երկու ոսնաչափս և
 կէս: Թէպէտ ոչ ինչ հակառակիմք թէ
 համաշխարհական ծաւալումն հռով-
 մէական պետութեան աշխարհաճա-
 նօթ արար և զմզսն նոցա, սակայն
 ստոյգ է և այս՝ զի չափ այսր մզսնի
 չկարէ շփոթիլ ընդ չափու եբբայա-
 կան մզսնին զոր ունիմք: Վժուարին
 է ընդունիլ զչափ կանգնոյն զարդա-
 րեալն 'ի կասկածելի հաշուոյ անտի,
 որ ըսա որում կանգուն՝ առաւելու-
 քան զերևոյթ ճշմարտի. հիմն կա-
 լեալ զլոկ համեմատութիւն թուոյ
 առանց այլ ինչ հաստատուն հիման,
 զի այս հակառակ կայ ճշգրիտ սահ-
 մանի և ստոյգ փորձոյ: Վճէմարա գիր-
 սըն՝ միօրեայ ճանապարհ մարդոյ հաշ-
 ուի ուրեք փարսախս տասն. և եթէ
 մի փարսախսն իցէ չորս մզսն՝ միօրեայ
 ճանապարհն լինի քառասուն մզսն հը-
 ուովմէական: Այլ նախնիք 'ի հաշիւս
 իւրեանց ոչ երբէք հասին ցոյգ վայր:
 Ասկորաբար զմիօրեայ ճանապարհն ա-

սեն քսան և հինգ մղոն, կամ երկե-
 րիւր ասպարէզ: Ալ եթէ Երոզոտոս
 (Ի պատմ. գիրք Ե.) ասէ երկերիւր և
 յիսուն ասպարէզս, գիտել արժան է՝
 զի պատմիչդ այդ տասն ասպարէզ
 հաշուէ առ մղոն, որպէս տեսանի յա-
 մենայն իսկ ՚ի գիրս նորա: Ալ արևե-
 լեայ աշխարհագիրք իսկ համաձայնին
 ընդ արև մտեայս, քսան և հինգ մլ-
 զոնս տալ միոյ աւուր ճանապարհի .
 և Մառօնիք որ թարգմանեցին զաշ-
 խարհագրու թիւնն Խորիսի մատենա-
 գրի արաբացւոյ որպէս մեքս ունիմք,
 կամ ճշգրտոյնս ասել՝ համառօտեցին,
 նշանակեն զայս ՚ի յառաջաբանու թէ
 իւրեանց: Ալ յետոյ արևելեայք սկը-
 սան այլ և այլ չափս տալ միօրեայ ճա-
 նապարհի, ոմանց ասելով մղոնս երե-
 սուն փոխան քսան և հնգից, բայց
 այսր սխառձառ է մղոնիցն տարբե-
 րու թիւն. զի սչ միշտ զմղոնն հաշուեն
 ըստ չափու արաբացի մղոնից, ըստ
 որոյ քսան և հինգ մղոնք հաշուեալք՝
 կարեն ըստ այլում առաւել կարճա-

գոյն մղոնի հաշուիլ երեսուն մղոնա .
 և ըստ յատուկ չափու փարսախին՝ տա-
 սըն փարսախք գոլով փոխանակ երե-
 սուն մղոնից Հռոմայեցւոց , յայտ է
 թէ այսպիսի չափ մեծ զանցանէ քան
 զսահմանն՝ զորմէ են բանք մեր : Աւ-
 մի հակառակէ Վիլլալբատեայ ասե-
 լով թէ՛ բարձրութիւն սեղանի խըն-
 կոց յայտնապէս գրեալ գոլով լինել
 կանգունս երկու , հարկ էր հասակի
 քահանային որ առ սեղանոյն սլաշտէր
 և արկանէր խունկս՝ լինել անճոռնի
 մեծութեամբ : Օյոս ընդդէմ խօսի-
 զի Վիլլալբանտո համարէր թէ մի կան-
 գունն եբրայական իցէ երկու ստնա-
 չափ և կէս : Անժխտելի է՝ զի համե-
 մատութիւնքն գտեալք նկատմամբ
 բուն իսկ տեղւոյ տաճարին , ոչ եր-
 բէք գան ըստ սլատշաճի , եթէ կան-
 գնոյն եբրայեցւոց չափ տացի աւելի
 քան չորիւր մասամբ մեծ քան զչափն
 վերագոյնդ նշանակեալ : Ատնաչափն
 հռովմէական հաշուի հազար երեք
 հարիւր և վեց ($130 \frac{6}{10}$) տասնորդա-

կանս գծի միոյ ըստ փարիզեան ոսնա-
չափին, երկու և կէս ոսնաչափք առ-
նեն երեք հարիւր քսան և վեց դիծ
և կէս, կամ քսան և եօթն բթաչափ
և երկու գծաչափ և կէս: Վիտելի լի-
ցի և այս, զի Վիլլալբանտօ զհռով-
մէական ոսնաչափն դոյզն ինչ մեծ հա-
մարէր քան զոր մեքս հաշուեցաք աս-
տանօր:

Վիտուաժով միայն է համեմատու-
թիւն փարսասին եբրայեցւոց ընդ
Լիթօ գաղղիացւոց, և ես զայդ հա-
մեմատութիւն վերագոյնդ վասն այ-
նորիկ միայն եղի՝ զի մերով ծանօթ և
ընտել չափու ծանուցից զչափ փար-
սասին եբրայեցւոց: Աչ նոյնպէս դիտ-
ուածոյ գործ համարեցի նա՛ և հա-
մեմատութիւն փարսասին, և այլոյ
իմիք հնոյ չափու արևելեայց, այլ ար-
ժան է զայս համեմատութիւն առ-
նուլ ճշդիւ ՚ի փորձ և ստուգել զմի-
մեանս, գիտելով թէ երկու այս չափք
մի են ընդ միմեանս: Յուցի ասպքէն
՚ի ճառի իմում որ յաղագս չափուց

Ճանապարհորդութեան, թէ տասարեկէն, որ է $\frac{1}{10}$ մղոն հռովմէական ճրջ գրքաթիւ համեմատ գայ չափու վտաւանացն քսենոփոնի. և ըստ հաշուին զոր առնէ քսենոփոն՝ երեսուն տասարեկէք առնեն փարսանգ մի: Այս չափ կարի համեմատ գայ և որոց գրեցինն Երոզոտոս, Եսիւքիոս, Սուխոաս: Ալ երեսնիւ բազմապատկեալ զեթանասուն և հինգ ձողաչափս, զերիս ոտնաչափս և զչորս բթաչափս, յոր սահմանի ասպարէզն տասներորդ միոյ մղոնի, գտանեմք երկու հազար երկերիւր վաթսուն և վեց ձողս, և չորս ոտնաչափս: Արդ այս հաշիւ փարսանգի մետասան ձողաչափ փարսախի, այնպէս զի յաւելեալ ՚ի վերայ երկուս ոտնաչափս և երկուս բթաչափ՝ յասպարէզ անգր որ է փարսանգին, հաշիւն ճշդիւ նոյնանայ աննուազ և անյաւելուած: Աթէ կամիցի ոք ընտրել զհաշիւն որ ՚ի համեմատութենէն զոր սուրբն Եսիփան առնէ, զհրէական մղոնն կամ զչարաթու ճանա-

պարհն համարեալ վեց ասպարէզ ըստ
 սովորեալ չափունն , այն է՝ հինգ հա-
 րիւր վաթսուն և վեց ձողաչափս և
 չորս ոսնաչափս , և զայս չափ բազմա-
 պատկիցէ չորիւք առ ՚ի գիտել զճրշ-
 գրիտ չափ փարսախինն , գտցէ երկու
 հազար երկու հարիւր վաթսուն և վեց
 ձող՝ և չորս ոսն . որ է ճիշդ չափ ե-
 րեսնից ասպարիզաց մերոց : Աւ ո՞ ոչ
 հետևեցուսցէ յայսմ ամենայնէ՛ թէ
 փարսախն եբրայականն ո՛չ այլ ինչ է՛
 բայց եթէ նայն իսկ փարսանգն Պար-
 սից կամ Բաբելոցուոց , որպէս և կամք
 իցեն ումէք անուանել զայս : Աչ ա-
 պաքէն փարսախն յինքեան փակէ ըզ-
 բազազրու թիւն երեսնից ասպարի-
 զոց . զի զմզոնն եբրայականն՝ սր չոր-
 րորդ մասն է փարսախինն՝ Հրեայք հա-
 մարին եօթն ասպարէզ և կէս : Յա-
 լել և զայն , զի անուանքզ փարսախ
 և փարսանգ բաւական մօտ են իրե-
 թաց , և ցուցանեն զմի և զնոյն չափ :
 Աւ զի բառքդ փարս և փարսախ գը-
 տանեն ՚ի հին արեւելեան լեզուին ՚ի

քաղղէականն՝ որ և սասորերէն՝ նշա-
նակու թիւն ճիշդ և սեպհական, քան
զոր չէ՛ մարթ գտանել բառ նշանա-
կան առաւել համեմատ իրին նշանա-
կելոյ, սովաւ առանց իրիք երկբայ-
ու թեան ունիլ համարիմք և զնշանա-
կու թիւն բառին փարսանգ : Այլ զի
ոչ ուրեք գոյ յիշատակ փարսախի ՚ի
սուրբ Գիրս, իրաւունս ունիմք կար-
ծել թէ գործածու թիւն չափուս մու-
ծաւ առ Եբրայեցիս ՚ի ժամանակի
գերութեան նոցա ՚ի Բաբելոն :

Այլ դու տե՛ս ինձ քանի՞ աղխաղ-
խու թիւնք են պատշաճից աստանօր :
Ունի և փարսանգն զիւր սահման ա-
մենեկին որոշեալ տարաարոհեալ յայ-
նքմ սահմանէ՝ որ զփարսախն բացօ-
րոշէ : Օյ ի փարսանգին չափ հիմնի
յայլ ինչ աղգ ասպարիզի, որ հաշուի
այնպիսեալ իմն եղանակաւ՝ որ գրե-
թէ ամենեկին օտար է ՚ի հաշուոյ նու-
րին փարսանգին, և ոչ իւրիք կցօրդու-
թիւն ունի ընդ նմա, և զայս կարէ
քաջ իմանալ՝ որ պատրաստ ՚ի ձեռին

ունի զճառ մեր որ յաղագս չափուց
 ճանապարհորդութեան : Իսկ փար-
 սախին նախնական չափք ամենայնիւ
 տարբերեալք են յայսմանէ . և աստա-
 նոր ծագի յայնմանէ՝ զի կանգուենն ե-
 դիպտական համարի չափ հին յոյժ .
 և հաւանելի թուի թէ զսորայս կի-
 րառութիւնն ընկալան յինքեանս Հեբ-
 րայեցիք : Ի վերայ վարկածոցս , զի ինձ
 թուի ասացելոցս ոչ ինչ աւելի քան
 զվարկած գոլ , յարմարութիւնն կան-
 դնոյս սյսորիկ ընդ փարսախին այն-
 պէս ճիշդ և անվրէպ գտանի , զի և
 սյսչափ ճշդութիւնն յիրիդ յայդմիկ
 անմնարթ էր յուսալ : Այն ճշդութիւնն
 է և յայնմ զոր արժան իցէ մակաբե-
 րել յաղագս չափունն զոր չորրորդ մա-
 սըն փարսախի ասէ սուրբն Եպիփան :
 Այս ամենայն ճանապարհք տարբերք
 ՚ի միմեանց , և որք ամենն ինչունին
 հայեցումն առ իրեարս , ամենեքեան
 ՚ի նոյն ամեն հեռուութիւնն , ամենե-
 ցուն մի են ելք : Այլ զինչ ասաի : Ա-
 թէ օրէն իցէ ասել սյսպէս , իրերաց

երաշխաւորք գոն սորա ամենեքեան .
 և որ ինչ չափ և հանգամանք չափուց
 մտանենն ՚ի բաղադրութիւնն՝ ամե-
 նայն ՚ի հաստատութիւն միմեանց են :

Սի յօգտից այսր զննութեան է ըս-
 տոյգ տեղեկութիւն եբրայական կան-
 գնոյն : Արդարեւ Ամի և այլք ոմանք
 յիմաստնոց առաջի արարին զՏէրաա-
 Եգիպտոսցւոց իբրև չափ յայտարար
 կանգնոյս , այլ զսեպհական նոյնութին
 ոչ ցուցին և ոչ ստուգեցին այնպիսի
 հաւաստեօք որպիսիս մեքս բացատրե-
 ցաք : Եւ այնպէս իսկ թուի մեզ՝ զի
 ամենակատար ճշդութեան չափուս
 ոչ ինչ խելամտեաց Ամի . զի թէպէտ
 զեգիպտական Տէրաայէն մակաբեր-
 եաց նոյն ընդ եբրայական կանգնոյն
 լինել , սակայն զկանգունն եբրայական
 ասէ քսան բթաչափ . (Գիւր . Ա . 9 .
 Յօդ . 1 .) զի ասէ . “ մեք զկանգունն եբ-
 րայեցւոց ասեմք քսան բթաչափ ” :

Կանգունն եբրայեցւոց չափէր
 քիւս վեց . և քիւն յեբրայական բար-
 բառ անուանի Դօֆաի , գրովքն ԴԷԴ :

Ֆէ, Իէ՛: Այժմանասնիցն թարգմանու
 թիւն փոխանակ բառիդ դնէ Բալէս
 դի, որ է ուղուկ, որ է անուն չափուն
 զորմէ խօսիմք. և Հեսիւքիոս և Յու
 լիոս Պօլլուքս զքիլն սահմանեն լինել
 չորս մասնաչափ: Այլա ուրեմն մի կան
 գունն եբրայական լինի քսան և չորս
 մասնաչափ. և յայտչափ իսկ մասունս
 բաժանեալ է Տէրաս եգիպտացւոց
 ՚ի վերայ Միքեասին, որ է չափ աճ
 մանն Նեղոսի առ Փօսդադայ կամ ՚ի
 հինն Եգիպտոս: Վիրխէր առեալ յԱ
 սուլ ֆէտայէ ասէ թէ կանգուն Հը
 բէից օրինական, որ և եգիպտական
 ունի մասնաչափս քսան և չորս: Աւ
 Դիողորոս Միկիլիացի յառաջին գիրսն
 ՚ի խօսել իւրում զչափոյ աճմանն Նե
 ղոսի՝ որ շինեալն էր ՚ի Մեմփիս, զոր
 և անուանէ Նիլօսքօբօս, Նեղոսադէս,
 յիշատակ առնէ ոչ կանգնոց միայն
 յորս բաժանէրն, այլ և զմասնաչա
 փիցն բառիւդ Տաքդիլուս, որ նշա
 նակէ զմատունսն, որ էին այլ և ս մա
 նրր բաժանմունք կանգնոյն:

Հետևեալ թեամբ չափուն որ սեպւ
 հական է կանգնոյս, Գօֆախն կամ ու
 ղուկն լինի երեք բթաչափ և հինգ գը
 ծաչափ ըստ հաշուի ստնաչափին մե
 ռոյ : Այլ տեսանեմ զի այս մասնաւոր
 չափի զայս ունի իւր յատուկ առան
 ձին, զի անդստին 'ի բնութենէ ա
 ուետլ թուի : Օ ի հայեցեալ 'ի հա
 մեմատութեան չափու չորից մատանց
 ձեռին մարդոյ փակելոյ, որպէս մեկ
 նէ մեզ Պօլլուքս, ուսումն համեմա
 տութեան մասանց մարդկային մար
 մնոյ կարէ ցուցանել թէ այս չափ
 սրատշած գայ արձանի՝ որ իցէ հինգ
 ստնաչափ և ութ բթաչափ ըստ գաղ
 ղիական չափու : Այլ այս բարձրու
 թիւն հասակի, որ ըստ յունական չա
 փուց առնէ վեց ստնաչափ անթերի,
 զանցանէ յաւէտքան զսովորական հա
 տակ մարդոյ, և սչ շիտթեալ նոյնա
 նայ ընդ նմին : Այլ եթէ ուղուկն՝
 որ է վեցերորդ մասն երրայական կան
 գնոյն, այդպէս պատշաճի գեղեցիկ և
 բարձր հասակի, զոր չէ մարթ սովո

բական հասակ համարիլ, այլ հասակ
հսկայից, այսու հետև ի՞ զի չափ կան-
գնոյս ըստ որում կանգուն՝ չկարէ հա-
ղորդ լինել նոցին պատշաճութեանց :
Եւսմի որոշ չափ տուեալ եբբոյական
կանգնոյն զբսան մատնաչափն կամ ըզ-
բթաչափն՝ աստի հետևեցուցանէ ըզ-
բարձրութիւն հասակի նահապետաց
ի բսան և չորս բթաչափս, կամ ՚ի վեց
ոտնաչափ և յութ բթաչափ. և այս
համեմատ դոյ կանոնին զոր աւանդէ
Վիդրուվիոս. « ոտն բարձրութեան
մարմնոյ վեցերորդի, և կանգունք
չորք » : Ըստ այսմ համեմատութեան
չափն առեալ ՚ի Տէրասյէն տայ եօթն
ոտնաչափ, երկուք բթաչափուք պա-
կաս. եթէ ընդունելի ինչ իցէ այս
չափ բարձրութեան հասակի, մասնա-
ւոր ինչ տարբերութիւն դնելով սե-
ռի նախնի մարդկանն այլազգ ՚ի բնա-
կանէն զոր առ մեզ տեսանեմք, միշտ
տեսանի հաստատութեամբ, զի չափ
կանգնոյն զորմէ բանքս են՝ զանցանէ
զհամեմատութեամբ սահմանի հա-

սակին ծանուցելոյ առ մարդիկ 'ի բազմաց հետէ : Այնպէս զի համեմատութեամբ բարձրութեան հասակին յոր չափ ուղկին վերածիլ թուի մասնաւորապէս, կամ հինգ ոտնաչափք և իբր ութ բթաչափքն, կանգունն համեմատեալ սմին հասանէ միայն յեօթնդասն բթաչափս : Արդ հաւանեալ թուի ընդ հանրապէս առ Հրէիցն վարդապետս, թէ հասարակ կանգունն տարբերէր յօրինական կանգնոյն՝ որ և չափ սրբութեան, զի գաղտփար նորա սրահէր 'ի սրբութիւնս տաճարին, և տարբերութիւն հասարակ կանգնոյն 'ի միւսմէն էր՝ զի ուղկաւ միով սրակաս էր 'ի նմանէ : Աստի ամփոփեալ 'ի հինգ Դէյ-իմ, (զի այս է յոգնակի Դոյ-ի բառին,) կամ 'ի քսան մասնաչափս, և սրակասեալ ընչափ երկոց բթաչափից և հինգ գծից, երկայնութիւն նորա լինի եօթնուտասն բթաչափ և մի գիծ : Այլ թէպէտ Ամի հակառակի կարծեաց վարդապետացն Հրէից 'ի սակի հասարակ

կանգնոյն եբբայեցւոց, սակայն սլաւ-
 շաճութիւնն մեծ 'ի համեմատութե
 երկուց այգոցիկ կարէ 'ի հաստատու-
 թիւն լինել Հրէից : Միւս ևս հաս-
 տատութիւն գտանէ բան վարդապե-
 տաց Հրէից 'ի վկայութեան Յովսե-
 պոսի, որ 'ի համեմատութիւն ընդ մի-
 մեանս ածէ զկանգունն սովորեալ 'ի
 գործածութեան առ Եբբայեցիս՝ և
 զաստիկեան կանգունն : Օ՛ր այս կան-
 գուն առեալ 'ի բնական համեմատու-
 թենէ իւրմէ զոր ունի ընդ հելլեն
 սոնաչափին, որ հաշուի 1360 մասն
 կամ տասներորդ գծի ըստ փարիզեան
 սոնաչափուն, վերածի յերկուս հա-
 ղորս և 'ի քառասուն մասունս ըստ
 նոյն չափու, կամ յերկերիւր և 'ի չորս
 գծաչափս, որ առնեն բթաչափս եօ-
 թրն և տասն : Յուշ լիցի մեզ և զոր
 ինչ ասացաք վերադոյնդ 'ի վերոյ բա-
 նիցն Եզեկիէլի, 'ի խօսիլ զչափոյ տա-
 ճարին. զի սլատուիրէ Հրէիցն որ 'ի
 Բաբելոն՝ 'ի նորոգութեան տաճարին
 'ի կիր առնուլ կանգուն ուղիւս մեծ

քան զսովորականն : Այս ուղուկ ոչ
 այլ ինչ է, բայց քիչն անուանեալ, ըստ
 եբրայեցւոց անուանեալ Գօֆաի . և
 ոչ աստաքէն յայտնի է այս չափ տար-
 բերու թեան կանգնոցն երկուց, որոց
 փոքրն ընկալեալ էր 'ի գործածութի :
 Այլ միաբանեալ մեր թէ առժամա-
 նակօք երկրորդի տաճարին փոքր կան-
 գունն էր ընկալեալ 'ի գործածութի,
 մարթ էր առ խղճի մի զանցանելոյ
 զաստուածադիր օրինօքն՝ որ պատուի-
 րէ մի և եթ ունիլ չափ և կշիռ և ոչ
 երկուս՝ ուրանալ զգործածութիւն
 փոքու կանգնոցն 'ի ժամանակս որ յա-
 ռաջ քան զառաջին կործանումն տա-
 ճարին : Սակայն և առ այս չունիմք
 մեզ ասպաւէն զբացարձակ ըութիւն
 սուրբ Գրոց զայսմ կանգնոյ . զի 'ի գի-
 ըրս երկրորդ Օրինաց չափ մահճաց
 Ուգոյ թագաւորին Բասանու գնի
 ըստ բնական համեմատութեան մար-
 դոյ . կանգնուլ առն, կամ ըստ Առե-
 կադայ թարգմանութեան լատինաց-
 ւոց՝ կանգնուլ ձեռին մարդոյ : (Մտտ

մեզ՝ սկայից կանգնով . Բ . Օրի . Գ . 11 :)
 Այլ թէպէտ անորոշ անուանիք չափուց
 որք իւրաքանչիւր առանձինն ունին
 սկզբունս բնակսնս՝ որպիսիք են ան-
 ուանեալքն առ ՚ի մէնջ ոսնաչափք ,
 զի մի այլ ևս օրինակս յաճախելով եր-
 կարեսցուք զբանս , ըստ բաւականին
 արդարացուցանեն զանուն կանգնոյն
 տուեալ և չափուց մեծագունից , որ-
 պիսիք են եգիպտական և եբրայական
 կանգունքն . սակայն խորհրդածու-
 թիւն այսց սկզբանց յոլով անգամ կա-
 րևոր լինի ՚ի քննութեան չափուց . և
 ոչ երբէք արժան է անտեսութեամբ
 զանց զնոքօք առնել : Սովաւ գտի ըզ-
 չափ բնական ոտին , զորոյ չափոյն և
 զգործածութենէն խօսեցեալ է իմ
 ընդարձակասէս ՚ի ճառին որ յաղագս
 չափուց ճանապարհորդութեան :

Ապա ունիմք մեք յայտմ գրութեան
 վերլուծաբար զննութիւն եբրայական
 չափուց , որ թէպէտ առ ոչ ինչ վե-
 րածի ՚ի մասնաւորս , սակայն կարի
 յարմարասէս պատշաճի չափու շքը-

Զատարին երուսաղէ մի և տեղւոյ տա-
 ճարին, ըստ որում այս չափ արտադրի
 յայլ և այլ նշանակաց առելոց 'ի գը-
 րոց նախնեաց, և համեմատելոց ընդ
 արդի չափու տեղւոյն: Այլ ամենայն
 ինչ որ տարբերք առ 'ի միմեանց հա-
 մարեալք են, և հաւաքաբար եղան
 այսր, այնպէս սերտ կապակցութիւն
 ունիլ թուին ընդ միմեանս, զի են որ-
 պէս թէ աղխեալք ընդ միմեանս. և
 'ի հաստատութիւն միմեանց են յա-
 մենայնի որ հայիցի 'ի նոսա:



Ճ Ե Ռ

Յաղագս կանգնոյ Արաբացոյ:

Ա ԵՐԱԳՈՅՆՌ 'ի բանս ուրեք որ յա-
 զադս չափուց տաճարին, խոստացաք
 'ի քնին առնուլ և զկանգունն արա-
 բացւոց յետ չափուցն եբրայեցւոց:
 Այս կանգուն կոչեցեսոյ առ նոսա

Տէրաա կամ Տէրա՝ (և ըստ հնչման
 Թուրքաց՝ Չիրա,) յերիս տեսակս բա-
 ժանի, որք են հին, հասարակ, և սեաւ :
 Առաջինն այդպէս անուանեալ, զի
 կարծի ՚ի գործածութեան գոլ ան-
 գրտին ՚ի ժամանակաց տէրութեանն
 Պարսից, բաղկանայ յերեսուն և եր-
 կուց մասնաչափից : Արկրորդն ՚ի քը-
 սան և չորից ըստ սովորական և բնա-
 կան սահմանին . իսկ երրորդն զմիջինն
 ունելով երկուց ծայրիցդ՝ համարի քը-
 սան և եօթն մասնաչափ : Արոչի ա-
 ռաջինն յաւելմամբ երկուց ևս ուղ-
 կաց ՚ի վերայ վեցից այլոց ուղկացն,
 որ են չափք սլարունակեալք յերկրոր-
 դում տեսակի անդ . որպէս զնոյն ու-
 նին և եգիպտական և երրայական
 կանգունքն : Այս սահմանք բաղին ՚ի
 հաւաքածոյ գրոց արևելեաց ուրումն
 լարաչափի, զոր ՚ի լոյս ընծայեաց կօ-
 լիոս ՚ի ծանօթութիւնս իւր՝ որովք
 ստորդտբանեաց զգիրս Սկզբանց ասու-
 ղաբաշխութեան՝ զոր շարագրեաց
 ԵլՖէրդան :

Թուի թէ յերից տեսակաց աստի
 կանգնոց զայն յաւէտ արժան իցէ 'ի
 քնին առնուլ՝ որ հասարակացն ան-
 ուանի, և է երկրորդն. մանաւանդ
 զի ընդարձակ իսկէ սյդր գործածու-
 թիւն, և մեծապէս համեմատի կան-
 դնոց ընկալելոյ առ այլ ազինս ընդհան-
 րապէս: Ալ առ 'ի հաստատել զչափ
 կանգնոյն կարեւոր սյն ինչ է ըստ իմոյ
 բանիս, զոր հետեւեցուցին 'ի մանր
 չափմանէ երկրի որ գործեցաւ հրա-
 մանաւ Ելմամուն խալիֆէին 'ի դաշ-
 տին Սինճարայ 'ի Միջագետս: Օչսս
 չափ չկարէին այլ ազգ անուանել, ե-
 թէ ոչ հասարակաց կամ սովորական:
 Ալ որպէս պատմէ Ապուլֆէտա 'ի վե-
 րայ չափուն Ելմամունայ՝ աստիճան մի
 'ի վերայ հասարակածին հաշուեցաւ
 յիսուն և վեց մղոն արաբացի, և երկու
 երրորդք: Ալ Ելֆէրգան յուրեքորդ-
 գլուխն ասէ թէ՛ յայսմ չափու մի մը-
 ղոնն է չորս հազար կանգուն: Օմի
 աստիճանն առեալ բոլորական հաշ-
 ուով 'ի չափ յիսուն և եօթն հազար

ձողաչափից , զորոյ զսլառածառն լիով
 հասուցեալ համարիմք 'ի մեր քան
 սըն որ յաղագս չափու տաճարին , մը
 զոնն արաբացի բալանդակի իբր 'ի հա
 զար վէց : Հազար ձողաչափք ցուցա
 նեն զկանգուեն լինելու թուտան բը
 թաչափ , և եթէ 'ի հաշիւ կամիցի ոք
 տանուլ զյաւելուած վէց ձողաչափի
 ցըն , գտցէ 'ի յաւելուածոյ ասաի գը
 ծաչափ մի և երիս տասներորդս գը
 ծաչափի . որ են գծաչափք $1 \frac{5}{10}$:

Կօլիոս այր իմաստուն՝ համարե
 ցաւ թէ զսեռ կանգնոյն իցեն քան
 քըն 'ի վէսո չափուցն Ելմամունայ ,
 հիմնեալ յայս՝ զի Ելֆէրգան որոշել
 կամելով զսեպհական կանգուն չափոյդ
 այդորիկ՝ անուանէ կանգուն արքայ
 ահան : Այլ արժանէ միտքանիլ յայս՝
 զի զայդ կանգուն հաստատեաց Ել
 մամուն , և այնպէս կոչեցաւ՝ զի ա
 ռաւ 'ի թիկանց ձեռին կամ 'ի բնա
 կան ուղիէ եթովպոցւոյ սերումն ծա
 ռայի Ելմանունայ . և գտաւ զի չափն
 առեալ 'ի սմանէ մեծ էր քան զոր

Եւ այլոցն : Այլ թող զայն՝ զի լարաչափ
 փրն յիշեալ 'ի Կօլիոսէ՝ զսեաւ կան-
 գուն սեպհական ասէ 'ի չափել զմե-
 ծագին կերպրասս 'ի վաճառս Պաղտա-
 տու, համեմատու թիւնն հաստատեալ
 'ի մէջ երկուց այլ և այլ կանգնողդ
 արաբացւոց մեծ անտեղու թիւն յա-
 բուցանէ 'ի մէջ, եթէ զկանգունն սեաւ
 համարեսցուք առեալ 'ի չափել զեր-
 կիր առ Էլմամունաւ : 'Ախտեա՛ նախ,
 զի սեաւ կանգունն երիւք մատնաչա-
 փօք առաւելեալ քան զկանգունն հա-
 սարակ՝ եթէ ութ և տասն բթաչափ
 և եթ լինէր, ոչ շատ ինչ առաւելեալ
 ասելի էր քան զկանգունն հասարակ :
 Արկրորդ՝ զի հասարակ կանգունն, որ
 պարտ էր երկու բթաչափ պակաս լի-
 նել, նուազէր . յայտնի գոլով մեզ այլ
 ուստեք, զի կանգունն 'ի գործածու-
 թեան առ Եբրայեցիս թէպէտ փոքր
 էր քան զօրինական կանգունն նոցա,
 սակայն համարի գոնէ ունիլ տարա-
 ծութի եօթն և տասն բթաչափուց :
 Արբորդ՝ զի հին կանգունն որ անուանի

Հաշէմեան, համեմատաբար չկարէ ա-
 ռաւելլուլ քան զքսան և մի բթաչափ
 և քանի մի գծաչափս, թէպէտ և ի-
 ցեն մեզ պատճառք մեծ ևս համա-
 րելոյ զայդ կանգուն քան զասացեալ
 չափդ : Օ ի ըստ Մարու Ֆիտեայ՝ բար-
 ձրու թիւն տաճարի սրբոյն Սոփիայ որ
 ՚ի յատակէ մինչև ցգճբէթն, է 78 կան-
 գուն ըստ հաշէմեան հաշուին . իսկ
 Եւագրիոս թուէ զբարձրութիւն զայն
 հարիւր և ութսուն ոտնաչափս ըստ
 հելլեն չափուն : Այլ ՚ի համեմատու-
 թենէ հելլեն ոտնաչափին ընդ մերու-
 ժբս՝ կանգունն անուանեալ աստա-
 նոր ՚ի չափ բարձրութեանն հասանէ
 ՚ի քսան և վեց բթաչափս և ՚ի գիծս
 իբր երկու : Այլ ոչ իսկ այս բաւա-
 կան է՝ եթէ ՚ի համեմատութիւն ան-
 ցուք զկանգունս ընդ գաղափարին
 զոր տայ մեզ նոյն Մարիւ Ֆիա . զոր և
 Եդուարդ Պէռնար ասէ նշանակեալ
 ՚ի գրչագիր մատենի ուրեք մատենա-
 դարանի Օքսֆորտ քաղաքի . և հա-
 շուէ քսան և ութ բթաչափ, և ինն

գծաչափ ըստ հաշուի անդ ղիականն ուս-
 նաչափից, որ եթէ ոչ միա գիցուք
 գուղնաքեայ տարբերութեանց, հա-
 ւասար գայ մերումս քսան և եօթն
 բթաչափի ըստ փարիղեանն ոսնաչա-
 փին: Չափ երկայնութեան և լայնու-
 թեան տաճարի սրբուհւոյն Սովիայ՝
 զոր տայ մեզ Մարիւ Ֆիտ, են այսոքիկ .
 հարիւր և մի կանգունն ՚ի միջէ կող-
 մանէ, և իննսուն և երեք կանգունք
 և կէս ՚ի միւսմէն, և սոքօք մեծ երևի
 կանգունն՝ եթէ համեմատեցուք ընդ
 չափունն զոր աւանդէ Աւրլօ . այն է՝
 ձողաչափք քառասուն և երկու՝ և ե-
 րեսուն և ութ: Այլ զի բաղդատու-
 թիւնն չմարթի լինել անթերի, ար-
 տադրեալն յերկարութենէ անտի է
 իբր երեսուն բթաչափ ՚ի կանգունն,
 և ՚ի լայնութենէն քսան և ինն բթա-
 չափք և երեք գծաչափք քաջ հաշ-
 ուեալ:

Վիտեմ զի մարթէ ումեք կարծել
 իրաւունս ունիլ ՚ի պնդել թէ՛ որ և
 է չափ հին կամ հաշէմեան կանգնոյն

ունիցի ինչ համեմատութիւն ընդ այ-
 լոյ ազգաց կանգնոցն, կամ ազգիցէ ի-
 ւիք ՚ի վերայ չափու նոցա. և թէ սա
 հասուցանիցէ զչափ հասարակ կանգ-
 նոյն ՚ի քսան բթաչափս և յերիս գի-
 ծքս, ընկալեալ նա՛ և զգաղափար չա-
 փու հաշէմեան կանգնոյն. զի բացե-
 րևակի համեմատութիւն սոցա առ
 միմեանս է որպէս չորից առ երիս :
 Եւ այս սխառտառ չէ բաւական ՚ի ցը-
 րել և ՚ի ստել կամ յանպիտանութիւն
 հատանել զվերլուծութիւն կանգնոյն
 առելոյ ՚ի ճշգրիտ չափմանէ աստիճա-
 նաց երկրի որ յաւուրս Ելմամունայ-
 թէ և այս չափ ո՛չ թուեսցի ումեք
 ունել զամենակատարն ճշգութիւն,
 սակայն միշտ բնապէս է կարծել թէ
 չիք ինչ համեմատութիւն ընդ մէջ եր-
 կուց տեսակաց կանգնոցդ արաբա-
 ցւոց, որ առաւել յատկապէս սխառ-
 շաճիցի վերլուծութեան կանգնոյս,
 բայց եթէ կանգունն հասարակ : Եւ
 սեաւ կանգունն այնու իսկ անպատ-
 շաճ է առ այս, զի հաշուեալ ըստ

չափու հաշէմեան կանգնոյն հարկ էր
ամա հասանել ՚ի քսան և երկու բթա-
չափս և յինն գծաչափս :

Թէ վընօ, որոյ ճշդու թեանն և ճար-
տարու թեանն առաւել քան զայլ ա-
մենայն ճանապարհորդս՝ վկայեն ամե-
նեքին, գտեալ յաշխարհագրու թեան
խմբ յօրինելոյ ՚ի սարսիկ բարբառ ,
թէ մատնաչափն որ է չորրորդ մասն
միոյ ուղկի և քսաներորդ չորրորդ մա-
սըն միոյ կանգնոյ , չափիցի վեց գա-
րեհատիւք եղելովք առ ընթեր մի-
մեանց , և այս չափ հասարակաց է առ
ամենայն մատենագիրս արևելեայս ,
ասէ դատանել , զի չափ վեց գարեհա-
տից բողմապատկեալ ութիւք՝ լինի
վեց բթաչափ ըստ մերոց ոտնաչա-
փուց . յորմէ հետևեցուցանէ թէ կան-
գունն բաղողըրեալ ՚ի հարիւր քառա-
սուն և չորս գարեհատից՝ լինի ոտնա-
չափ մի և կէս . (տե՛ս յերկրորդ ճա-
նապարհորդութեանն . ԳԼ Է :) Արդ
նչ ապաքէն այս իսկ է որ հետևի ո՛չ մի-
այն ՚ի չափէ աստիճանի երկրին որ չա-

փեցաւ յաւուրս Ալմամունայ, այլ և
 ՚ի մասնաւոր համեմատութենէ հա-
 սարակ կանգնոյ ընդ այսմ: Ալ տե-
 սանի, զի սեաւ կանգունն համեմա-
 տեալ ընդ հասարակ կանգնոյն չափե-
 լոյ ըստ վերոյ եղեալ վերլուծութեք,
 լինի քսան բթաչափ, և չորս կամ հինգ
 գծաչափ: Ալ այս՝ զի հարեանցի ա-
 ստացուք, կարի ՚ի դէս գոյ եբրայա-
 կան և եգիպտական կանգնոցն: Արդ՝
 այս կանգուն այնու յաւելոյր քան ըզ-
 հասարակն, զի թէկն ձեռին եթով-
 պոցւոյն, կամ ուղուկն առեալ ՚ի տա-
 րրը չափուն մեծ էր քան զսովորակա-
 նըն, և ոչ զի նուազել ինչ կամեցան
 ՚ի սահմանէ կանգնոյն, որում պարտ
 էր լինել ուղուկս վեց: Աջ արդեօք
 յուժսէտս մեծանայ բնական համե-
 մատութիւնն հասեալ ՚ի քսան բթա-
 չափ և ՚ի կէս, ուր վեց ուղուկք ըստ
 չափման հելլենացւոց, թէ և ունին
 ՚ի տարր զհասակ մարդոյ հնգոտնա-
 չափ և ութ բթաչափ, որպէս ՚ի վեր-
 անդր տսացաք, հասանեն յեօթն և

'ի տասն բթաչափս : Այթէ այս սլատ
 շաճութիւնք և հաւանական դրու
 թիւնք չունիցին տեղի 'ի բաղդատել
 մեր զհին կամ զհաշէմեան կանգունն
 ընդ այլ աղգս կանգնոց , ասեմք թէ
 հաւանելի է թէ այս բաղդատութիւն
 ըստ թուոյն իցէ ուղկացն և մասնաւ
 չափից , առանց միտ դնելոյ բուն եր
 կարութեանցն : Այ արդեօք այսպիսի
 տարբերութիւնք և յտնաչափս տե
 սանին , թէպէտ և ամենայն ոտնաչափ
 հաշուի երկոտասան բթաչափ : Այ
 զի օրինակ մի գտցուք առ այս՝ առանց
 արտաքոյ ելանելոյ առաջադիր բանիս ,
 աւասիկ կանգունն սեաւ թէպէտ ա
 ռաւելու քան զհասարակն երիւք մատ
 նաչափուք ըստ չափու քսան և չորից
 մատանց հասարակ կանգնոյն , այլ ոչ
 առաւել քան զուղուկս վեց հաշուին
 'ի բաղդարութիւն կանգնոյդ :

Այս ճառ յաղագս չափուց և
 կանգնոց արաբացւոց ըստ մասնաւոր
 իմն կողման հայի 'ի գլխաւոր նպա
 տակ ճառիս , այլ կամաւ երկարեցի

և զոր 'ի վերայ այսր զբան, զիտելով
 զի ոչ ուրուք խօսեցեալ է ցոյսօր 'ի
 զէսպ. քննու թեամբ 'ի վերայ սորա :

ՎԵՐՑ

The first part of the book
is of the nature of a
prologue to the main
text of the book.

The second part of the book
is of the nature of a
prologue to the main
text of the book.

The third part of the book
is of the nature of a
prologue to the main
text of the book.

The fourth part of the book
is of the nature of a
prologue to the main
text of the book.

